

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi
Naxçıvan Dövlət Universiteti

Şükür Məmmədov

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK VƏ HÜQUQ TƏLİMİ

Naxçıvan Dövlət Universiteti
Elmi Şurasının 28 fevral 2014-cü il
tarixli iclasının qərarı ilə çapa
təvsiyə edilmişdir (protokol № 6)

“Elm və təhsil”

Bakı – 2014

Elmi məsləhətçi:	İsmayıl Hacıyev AMEA-nın həqiqi üzvü, millət vəkili
Elmi redaktor:	Elman Cəfərli tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Rəyçilər:	Məmməd Rzayev fəlsəfə elmləri doktoru, professor
	Qəhrəman Behbudov hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Məmmədov Şükür.
Heydər Əliyevin dövlətçilik və hüquq təlimi.
Bakı, "Elm və təhsil", 2014, 77 səh.

Kitab ali məktəb tələbələri və magistrələr üçün nəzərdə tutulmuşdur. Kitabda XX əsrin ən görkəmli mütəfəkkiri, siyasətçisi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin dövlətçilik və hüquq sahəsindəki təlimi araşdırılır, bugünkü müstəqil, demokratik, çağdaş Azərbaycan dövlətinin yaradılması və möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizədən, möhtəşəm xidmətlərindən, həyatını sərf etdiyi işıqlı amallardan bəhs edilir.

4603000000 – 141
qrifli nəşr
N098 – 2014

© «Elm və təhsil», 2014

Mündəricat

Giriş	4
Sağlığında əfsanələşən şəxsiyyət	7
Dövlət müstəqilliyi Azərbaycan xalqının milli sərvətidir	15
Ordu quruculuğu sahəsindəki düşüncələr	21
Hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu məsələləri.....	25
Azərbaycançılıq konsepsiyası	32
Yeni tipli partiya haqqında düşüncələr	36
Sosial ədalət barədə düşüncələri	42
Həm xalqın xidmətçisi, həm xalqa rəhbər olan humanist insan	46
Böyük Mənsənət	51
Nəticə	57
Heydər Əliyevin müdrik fikirləri	63
Ədəbiyyat	75

GİRİŞ

Azərbaycan xalqının siyasət və dövlətçilik tarixində XX əsr qədər hadisələrlə zəngin, hadisələrin bir-birini çox sürətlə əvəz etdiyi bir dövr tapmaq olduqca çətindir. Cəmi bir əsr ərzində Azərbaycanda Rusiya imperiyasının feodal-mütləqiyyətçi quruluşunu müstəqil demokratik cümhuriyyət, onu isə sovet imperiyası əvəz etdi. Həmin əsrin sonlarında isə bu imperiyanın dağılması nəticəsində müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyi bərpa olundu.

XX əsrin II yarısından XXI əsrin başlanğıcına qədər ki, təqribən yarım əsrlik dövrü birmənalı olaraq Azərbaycan tarixinin Heydər Əliyev epoxası adlandırmaq olar. Məhz böyük müfəkkir və siyasətçi, bacarıqlı dövlət xadimi və diplomat, alovlu vətənpərvər və müdrik insan olan Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan xalqı tərəqqi tapmış, tarixi nailiyyəti olan dövlət müstəqilliyinə qovuşmuşdur.

Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimi, siyasi məfkurəsi boş yerdə, təsadüfən yaranmamışdı. Əksinə, bu təlim münbit sosial-siyasi mühitdə, öz sələflərinin sanballı irsinə söykənməklə meydana gələrək formalaşmışdı. Bu irsin tarixi kökündə Dədə Qorqud müdrikliyi, Nizami maarifçiliyi, Xətai vətənpərvərliyi dayanırdı.

Hamısı bütövlükdə və hər biri ayrılıqda Azərbaycan xalqının fəxri olan Əli bəy Hüseynzadə, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Nəriman Nərimanov bu tarixi irsin daşıyıcıları, Heydər Əliyevin siyasi-mənəvi sələfləri idilər. Öz sələflərinin milli dövlətçilik təliminə yüksək qiymət verən ümummilli lider xeyli sonralar bu barədə

tez-tez xatırlayaraq yazırdı: «Məmməd Əmin Rəsulzadə və onunla bərabər Azərbaycan Respublikasının böyük şəxsiyyətləri XX əsrin əvvəlində və xüsusən 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikasını qurarkən böyük şücaət göstərmişlər, böyük iş görmüşlər. Bu şəksiz, şübhəsizdir» (12,s.362).

Məlum olduğu kimi, dövlət və hüquqi təlimlər tarixinə varislik xasdır. Bu baxımdan müxtəlif zamanlarda, bəzən eyni bir əsrdə lakin fərqli epoxalarda yaşayıb fəaliyyət göstərmiş bu müfəkkirlərin irəli sürdükləri təlim və doktrinalar biri digərini zənginləşdirmiş və tamamlamış, özündən sonrakı ictimai fikir üçün nəzəri bünövrə rolunu oynamışdır. Məsələn, hələ Respublikaya birinci rəhbərliyi illərində xalqın ən yoxsul və imkansız təbəqələrinin rifahı üçün çalışanda, milli ziyalıları əsassız təqiblərdən və repressiyalardan qoruyanda, erməni millətçilərinə və onların mərkəzdəki havadarlarına qarşı mübarizə aparanda Heydər Əliyev nə qədər də Nəriman Nərimanovu xatırladı.

Eləcə də böyük Heydər Əliyevin müstəqillik və azadlıq idealları, azərbaycançılıq ideyaları və bu müqəddəs amallar naminə yorulmaz, qətiyyətli, ardıcıl və uğurlu mübarizəsi sanki öz ulu əcdadı Şah İsmayıl Xətaini, yaxın sələfi Məmməd Əmin Rəsulzadəni yada salır.

Heydər Əliyev də öz böyük sələfləri Nizami Gəncəvi, Nəsirəddin Tusi, Həsən bəy Zərdəbi, Cəlil Məmmədquluzadə kimi təhsilə, elmə, sosial ədalətin təntənəsinə böyük önəm verirdi. Bu yöndən baxdıqda bu böyük siyasətçi və dövlət xadimi həm də XX əsrin və əvvəlki dövrlərin görkəmli maarifçiləri ilə bir sırada durur, sanki onilliklər sonra dönüb Sabir, Mirzə Cəlil, Sidiq olurdu. Lakin, özünün böyük maarifçi sələflərin-

dən fərqli olaraq dahi dövlətçi zamanın və şəraitin verdiyi imkanlar daxilində bu sahədəki əksər düşüncələrini, arzularını həyata keçirə bilmişdi.

Azərbaycana rəhbərliyinin ilk mərhələsindən başlayaraq tarixi torpaqlarımıza qarşı məkrli niyyətlər güdən və əsassız iddialarla ilə çıxış edən erməni millətçiliyinə qarşı qorxmaz və gərgin mübarizəsində, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü və milli-mənəvi dəyərlərini dönmədən qoruyanda, sosial ədalətin bərqərar olması istiqamətindəki məqsədyönlü fəaliyyətində, 1980-ci illərin ortalarında Bolqarıstandan qovulan Anadolu türklərinin, həmçinin hüquqları pozulan qazax türklərinin mənafeyini, sovet imperiyasının avtoritar-totalitar mahiyyətindən doğan bütün buxovlarına rəğmən, qətiyyətlə müdafiə edəndə isə Heydər Əliyevin yalnız Azərbaycan xalqının deyil, bütün türk dünyasının görkəmli lideri kimi müstəsna obraza gözlərimiz qarşısında canlanır.

Göründüyü kimi, Heydər Əliyevin dövlətçilik və hüquq təlimi uzun əsrlər boyu siyasi tariximizin keçməkeşli dinamikasından doğan dövlət-hüquq nəzəriyyəsinin və Azərbaycan xalqının yetirdiyi görkəmli şəxsiyyətlərin siyasi-hüquqi düşüncələrinin məntiqi nəticəsi, müəmməl yekunu və zirvəsi, həyata keçməsi və təntənəsi idi.

Özündən əvvəlki siyasi-hüquqi fikrin dahi davamçısı, bütün zamanlar üçün Azərbaycan xalqının ən böyük mütəfəkkiri və dövlət xadimi olan Heydər Əliyevin dövlətçilik və hüquq təlimi gələcək nəsillərə çatdırılmalı olan ideya-mənəvi sərvətimizdir.

SAĞLIĞINDA ƏFSANƏLƏŞƏN ŞƏXSİYYƏT

Azərbaycanda dövlət idarəçiliyi, siyasət və hüquq haqqında düşüncələrin, baxışların, təlimlərin çox-əsrlik tarixi vardır. Lakin XX əsr Azərbaycan siyasi-hüquqi fikrinin zirvəsini bir mənalı olaraq Heydər Əliyevin dövlət və hüquq haqqındakı təlimi tutur.

Bir zamanlar antik dünyanın məşhur mütəfəkkiri Platon özünün «Dövlət» əsərində ideal dövlət idarəçiliyi üçün lazım bilirdi ki, dövlətə ya filosoflar başçılıq etməlidirlər, ya da dövlət başçısı filosof səviyyəsinə qalxmalıdır. Çünki «insanları idarə etmək qabiliyyəti... olduqca mürəkkəb və ən çətin əldə edilən qabiliyyətlərdən biridir» (29, s. 159). Dərin təfəkkürə, elmi biliklərin geniş diapazonuna, iti düşüncə tərzinə və fenomenal erudisiyaya malik olan Heydər Əliyev Platonun arzu etdiyi dövlət başçılarından olub Şərqi və Qərbi ən böyük filosofları ilə bir sırada durmaqdadır.

Nəinki çağdaş Azərbaycanın, eləcə də müasir dünyanın tarixinə görkəmli dövlət xadimi, uzaqgörən siyasətçi, bacarıqlı diplomat kimi daxil olan Heydər Əlirza oğlu Əliyev 1923-cü il mayın 10-da Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur. Valideynləri təhsilsiz olsalar da, uşaqlarının təlim-tərbiyəsinə ciddi fikir verirdilər. Nəticədə Əliyevlər ailəsində ərsəyə çatan bütün gənclər ali təhsilə can atır, cəmiyyət üçün faydalı adamlara çevrilirdilər. Ailədə üçüncü övlad olan Heydər Əliyev orta təhsilini Naxçıvan şəhərində aldıqdan sonra Bakıda Sənaye İnstitutunun memarlıq fakültəsində oxumuşdu. Dahi rəhbər üstündən çox illər keçdikdən sonra həyatının bu dövrü haqqında yazırdı: «Naxçıvanda orta məktəbi bitirdikdən sonra Bakıya gəldim və elə bilirdim

ki, burada rəssamlıq institutu var. Ancaq rəssamlıq institutu yox, Rəssamlıq Texnikumu olduğunu biləndə, düşündüm ki, mən orada təhsillə bir yana çıxma bilməyəcəyəm. Belə olduqda mən yaxın ixtisası-memarlıq ixtisasını seçdim. Burada Sənaye İnstitutunda memarlıq fakültəsi vardı, mən orada oxudum» (13, s. 402).

Bir neçə il sonra Heydər Əliyev Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirmişdi. O, həyat və fəaliyyətinin sonrakı mərhələlərində də müxtəlif səviyyəli və dövlət əhəmiyyətli bir sıra məktəblərdə və kurslarda oxumuş, fəvqəladə zəkası, çalışqanlığı və işgüzarlığı sayəsində hər tərəfli biliklərə malik olmuşdur.

1944-cü ildən Naxçıvanda əmək fəaliyyətinə başlayan Heydər Əliyev az sonra Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində işə qəbul olunmuşdur. Mövcud olduğu bütün zamanlarda çox mühüm dövlət strukturlarından hesab edilən bu orqanda Heydər Əliyev xüsusi ali təhsil almış, vəzifə pilləkənində sürətlə irəliləyərək sırayı əməkdaşdan komitə sədri, leytenantdan general rütbəsinə qədər ucalmışdır. O, 1969-1982-ci illərdə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi, 1982-1987-ci illərdə Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü və SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini vəzifələrində çalışmışdır.

1993-cü ildən, demək olar ki, ömrünün sonlarına qədər (2003, oktyabr) müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olmuşdur. SSRİ-nin son rəhbəri M. Qorbaçov guruhunun antiazərbaycan siyasətinə və Bakıda 1990-cı il 20 yanvar qırğınlarına etiraz əlaməti olaraq 1990-cı ildə Sov. İKP sıralarını tərk etmiş, 1992-

ci ilin noyabrında Yeni Azərbaycan Partiyasının qurucusu və ilk sədri olmuşdur.

Nəinki Sovetlər Birliyinin, habelə çağdaş dünyanın öndə gedən dövlət xadimlərindən biri, Azərbaycan xalqının əvəzsiz siyasi rəhbəri və ümummilli lideri olan Heydər Əliyev həyatının son aylarına qədər bütün ömrünü dövlətçilik fəaliyyətinə, siyasətə, gündəlik əməli rəhbərliyə həsr etmişdi. Gərgin dövlətçilik fəaliyyəti ucbatından heç yarım əsrlik siyasi təcrübəsini əks etdirə biləcək memuarlarını da yazmağa macal tapmamışdı. Onun orta əsrlərin Makiavelli, Nizamülmülk, yeni dövrün Engels, Lenin kimi siyasi xadimlərindən fərqli olaraq böyük həcmli əsərləri yoxdur. Lakin Heydər Əliyev dövlətçilik və siyasət elminin böyük nəzəriyyəçisi və ustadı idi. Mübaligəsiz demək olar ki, onun bu sahədəki siyasi təlimi, zamanın reallıqlarına söykənən nəzəri baxışları cildlərə sığmazdır. Ümummilli liderin bir neçə onilliyi əhatə edən siyasi-dövlətçilik fəaliyyəti dövründə etdiyi minlərlə çıxışlar, məruzələr, nitqlər, verdiyi müsahibələr, apardığı diplomatik danışıqlar böyük həcmdə elmi-nəzəri mirasdır və vəfatından sonra çoxcildlik külliyyat halında nəşr edilmişdir.

Tarixi şəxsiyyətlər yaradır. Buna görə də bəzən onillikləri əhatə edən bütöv bir tarixi dövr-epoxa konkret siyasi liderin adı ilə bağlanır. XX əsr Azərbaycan tarixinin də az qala tən yarısı Heydər Əliyevin adı ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. Bir çox tarixçilər və publisistlər çox haqlı olaraq tariximizin keçən son 40-50 ilini «Heydər Əliyev epoxası» adlandırırlar. Çünki bu tarixin ən məsuliyyətli, burulğanlı, taleyüklü problem-

lərinin meydana çıxdığı dönmə məhz Heydər Əliyevin dövlətçilik və siyasi fəaliyyət göstərdiyi onilliklər ilə üst-üstə düşür. Görkəmli ictimai-siyasi xadim, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, millət vəkili, YUNESKO və İSEKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyeva bu dahi şəxsiyyəti belə xarakterizə etmişdir: «Tarix salnaməsinin XX əsr üçün tələyüklü səhifəsinin iştirakçısı, yaradıcısı, aparıcısı, 30 ildən artıq Azərbaycanın məsuliyyətini öz çiyinlərində daşıyan, onu bir dövlət və millət kimi tarixin sınaqlarından çıxaran Vətəndaş, Şəxsiyyət, Lider» (4, s. 15).

ABŞ-ın sabiq prezidenti Bill Klinton Heydər Əliyev istedadına yüksək dəyər verirdi: «Heydər Əliyev təkcə Azərbaycanı, Amerikanı yox, bütün dünyanı idarə etməyi bacaran bir siyasi xadimdir» (25, s. 95).

Müasir dünya siyasətinin bilicilərindən olan amerikalı politoloq Zbiqnev Bjezinski də onu haqlı olaraq belə qiymətləndirmişdi: «Heydər Əliyev siyasi cəhətdən möhkəm, məntiqli, zəkali, istədiyini tez çatdıran şəxsiyyət-bir sözlə, şəksiz liderdir» (10, s. 90).

Dövlətçilik və siyasət sənəti də incəsənət kimidir; onunla məşğul olmaq istəyən şəxsdən bir sıra digər şərtlərlə bərabər, həm də fitri istedad tələb edir. Məhz bu cəhəti nəzərdə tutaraq böyük fransız mütəfəkkiri Pol Anri Holbax yazırdı: «Hakimiyyət yalnız o vaxt böyük nemət olur ki, onu əldə edən adama təbiət və tərbiyə, alicənablıq, qüvvətli ruh, geniş ürək, dərin ağıl, böyük təcrübə vermişdir. Təbiət və tarix isə öz varlığında bu kimi ülvə keyfiyyətləri üzvi bir vəhdət halında birləşdirən fenomenal şəxsiyyətləri çox az-az verir. Müasir dünya siyasətinin patriarxlarından olan Heydər Əliyev kimi» (23, s. 44).

Dahi dövlətçi və siyasətçi özü də sonralar dəfələrlə bu sənətin çətinliyini, onula məşğul olan şəxsin bir sıra zəruri keyfiyyətlərə malik olmasını lazım bildirdi: «Azərbaycan kimi bir dövlətdə hakim, yəni başçı olmaq üçün ağıl, zəka, insani keyfiyyətlər, mərdlik, cəsurluq, böyük təcrübə, dövlətçilik təcrübəsi və bir çox başqa xüsusiyyətlər lazımdır. Ən əsası isə xalqa sədaqət lazımdır» (13, s. 23).

Heydər Əliyevi çox yaxından tanıyan, onunla həmkar və eyni dövrdə siyasi dövlətçilik fəaliyyətində, qarşılıqlı sıx münasibətlərdə olan Rusiya prezidenti Vladimir Putin bu dahi siyasətçiyə çox yüksək qiymət vermişdi: «Mübaligəsiz deyə bilərəm ki, o, siyasət nəhəngidir» (4, s. 31).

Heydər Əliyevin siyasi opponentləri bir yana qalsın, düşmənləri, bədxahları da kifayət qədər idi. İttifaq dövründə erməni lobbisi, Qorbaçov guruhunu, hakimiyyət piramidasında təmsil olunan müxtəlif dərəcəli məmurlar, müstəqillik dövründə özünü müxalifət adlandıran cılız siyasətçilər və başqaları bu dahi şəxsiyyətə həsəd aparır, onunla mübarizə etmək qüdrətində olmasalar belə, ən azı əl-ayağına dolaşırdılar. Lakin onların hamısı Heydər Əliyevin parlaq zəkasını, siyasi istedadını, güclü məntiqini, uzaqgörən dövlətçilik bacarığını etiraf etməli olurdular. Bunu Sovetlər Birliyinin varlığının son illərində Azərbaycanın başına gətirilən bəlaların əsas baskarlarından olan SSRİ prezidenti M.S.Qorbaçov belə etiraf etmişdi: «...Əliyev, heç şübhəsiz, böyük siyasətçidir, ağıllı, iradəli, ehtiyatlıdır. Heydər Əliyev qabiliyyəli, bacarıqlı insandır, ...son dərəcə ciddi rəhbərdir» (10, s. 82).

Olduqca xarizmatik görkəmə, incə yumora malik, səmimi, mehriban, ətrafındakılara münasibətdə qayğıkeş və diqqətçil bir insan olan Heydər Əliyev bütün bunlarla yanaşı, çox tələbkeş, dövlətçilik məsələlərində prinsipial, mətin və dönməz bir şəxsiyyət idi. «O, öz hakimiyyətini səlahiyyətlərinin gücü ilə yox, şəxsiyyətinin qüdrəti ilə həyata keçirir, qarşısındakını zəkası və uzaqgörənliyi ilə ovsunlayır»dı (23, s.44). Nəinki onunla cəmi bir dəfə həmsöhbət olanlar, ara-sıra görüşənlər, hətta uzun illər onunla birlikdə çalışanlar, silahdaşları və siyasi varisləri belə bu sehri, ovsunu daim üzərlərində hiss edir, diqqətli və məsuliyyətli olmağa çalışırdılar. Ümummillilərin yaxın silahdaşlarından biri olan Azərbaycan Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri, akademik Ramiz Mehdiyev onu belə xarakterizə edir: «Bir şəxsiyyət kimi Heydər Əliyev nə qədər açıq olsa da, müasirləri üçün sirr olaraq qalır» (4, s. 25).

Məhz bu dövlətçilik istedadının, siyasi iradənin və parlaq zəkanın sayəsində o, tarixdə demək olar ki, heç kəsə nəsis olmayan bir zəfərlə ikinci dəfə hakimiyyət olimpinin zirvəsinə yüksəlmiş, xalqın böyük qüvvəsinə arxalanmaqla parçalanmaqda və vətəndaş müharibəsinə sürüklənməkdə olan ölkəni qısa müddətdə regionun ən qüdrətli dövlətinə çevirə bilmişdi.

Dünya ölkələrinin dövlətçilik və siyasət tarixində Heydər Əliyevlə müqayisə edilə biləcək bir çox siyasətçilər və dövlət xadimləri olmuşdur. Antik dövrdə Solon, Perikl və Siseron, orta çağlarda Nizamülmülk, İbn Həldun və Makiavelli, yeni və ən yeni dövrdə Bismark, Atatürk və Çörçill bu cür müqayisəyə gələ

biləcək, barmaqla sayıla biləcək siyasətçilər və dövlət xadimləridirlər. Obyektiv müqayisə apardıqda, Heydər Əliyev hətta bu barmaqla sayıla biləcək qədər az bir qisim siyasətçilərdən belə ucada görünür. İlk növbədə demək lazımdır ki, bu dahi şəxsiyyətlərin birində hərbi strateqlik, digərində siyasət, başqa birində siyasi nəzəriyyəçilik və dövlətçilik fəaliyyəti özünü daha qabarıq büruzə verir. Heydər Əliyev dühasında isə siyasi nəzəriyyə ilə dövlətçilik fəaliyyəti, diplomatiya ilə idarəçilik, hərbi strateqliklə pragmatik siyasət ustası kimi xüsusiyyətlər üzvi surətdə bir-birini tamamlayır, biri digərini şərtləndirir.

Başqa bir məqam bundan ibarətdir ki, göstərilən görkəmli siyasətçilərin və dövlət xadimlərinin hər biri yalnız bir epoxanın yetirməsi olmuşlar, hakimiyyət olimpinə yalnız bir dəfə yüksəlmişlər. Heydər Əliyev isə bir-birinə daban-dabana zidd iki epoxanın-həm müstəmləkəçi Sovetlər dövrünün, həm də milli müstəqillik dövrünün tanınmış dövlət xadimi və siyasətçisi olmuş, hər ikisində parlaq zəkası və yorulmaz fəaliyyəti ilə diqqət çəkmişdir. Heydər Əliyev tarixin yetirdiyi nadir şəxsiyyətlərdən biridir ki, təkrar olaraq ikinci dəfə hakimiyyət olimpinə yüksəlmiş, siyasətə böyük qayıdışı ilə tarix yazmışdır.

Həmin qeyd edilən və bu ampulaya yaxın olub adını çəkmədiyimiz siyasətçilər cüzi istisnalarla dövlətçilik və siyasətlə öz sinfi maraqları, şəxsi hakimiyyətləri, xanədan mənafeləri naminə məşğul olmuş, bu hakimiyyətdən bəhrələnməmişlər. Heydər Əliyev isə ömrünü öz xalqına təmənnasız xidmətə sərf etmiş, onun müdrik rəhbəri olmaqla yanaşı, həm də yorulmaz xidmətçisi olmuşdur. Siyasət və dövlətçiliklə məşğul olmaq ona

Azərbaycanı tarixin həlledici dönüş məqamlarında təhlükələrdən və təlatümlərdən xilas etmək, demokratiya və tərəqqi yollarına çıxarmaq üçün lazım gəlmişdi. Sonralar dahi rəhbər bu barədə belə yazırdı: «Bütün həyatımı təhlil edəndə görürəm ki, hər halda bir başlıca hadisə var, o da budur ki, mən Azərbaycanın müstəqilliyini təmin edə bilməmişəm. Onu daxili çəkişmələr əlovunda, dağıntılar və qan içində məhv olmağa qoymamışam» (12, s. 396).

Adı çəkilən siyasətçilərin çoxundan-Solondan və Siserondan, Nizamülmülkdən və Makiavellidən fiziki ölümlərimdən sonra tarixin yaddaşına keçən adları və əsərlərindən başqa bir şey qalmamışdır. Heydər Əliyevdən isə qurucusu və memarı olduğu çağdaş, demokratik dəyərlərə malik, qüdrətli, əbədiyaşar Azərbaycan dövləti qalmışdır. Bir çoxlarının haqlı olaraq qeyd etdikləri kimi, müstəqil Azərbaycan dövləti Heydər Əliyev dühasının ən böyük və şah əsəridir.

Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 yanvar 2013-cü il tarixli Sərəncamında deyilir: «Azərbaycanda müasir demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu, vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü, milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış və elmin, təhsilin, mədəniyyətin inkişafı, əbədi surətdə Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ölkəmizin əsas qanunu Konstitusiyanın qəbul edilməsi, hakimiyyətlərin bölünmə prinsipinin təsbit olunması, hüquq normalarının və qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, müasir idarəetmə üsullarının bərqərar olması və müvafiq dövlət qurumlarının formalaşdırılması Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə gerçəkləşən genişmiqyaslı quruculuq proqramının tərkib hissəsidir» (1).

DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİ AZƏRBAYCAN XALQININ MİLLİ SƏRVƏTİDİR

Müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyi haqqındakı ideya və müddəalar Heydər Əliyevin zəngin siyasi-hüquqi fikrinin həm təməl daşını, həm də zirvəsini təşkil edir. Bütün qalan digər baxışlar, düşüncələr, nəzəri ümumiləşdirmələr, əməli işlər bu təməlin üzərində dayanmış, milli müstəqilliyin zirvəsinə çatmağa hesablanmışdır.

Böyük siyasətçi və müdrik dövlət xadimi olan Heydər Əliyevin müstəqil dövlətçilik yolunda nəzəri düşüncələrinin və ilk əməli addımlarının başlanğıcı, heç şübhəsiz ki, keçən əsrin 70-ci illərinə – Azərbaycana rəhbərliyinin ilk mərhələsinə təsadüf edir.

Məhz 1969-cu ildə SSRİ tərkibindəki müttəfiq respublikalarından biri olan Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə gəlişindən sonra onun dövlət quruculuğu, kadr siyasəti, iqtisadiyyat, elm, mədəniyyətin inkişafı sahəsində başladığı islahatlar, ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlər mahiyyət etibarilə gələcək müstəqilliyin əsaslarının yaradılmasına xidmət edirdi. Bu barədə böyük dövlətçi xeyli sonralar belə deyirdi: «Doğrudur, 22 il bundan öncə, 1971-ci ildə biz heç bilmirdik ki, Azərbaycan müstəqil respublika olacaqdır. Lakin mən o vaxt Azərbaycanın müstəqilliyi fikri ilə yaşayırdım» (15, s. 177).

1978-ci ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının üçüncü Konstitusiyasının hazırlanması, ümumxalq müzakirəsi və qəbulu müstəqillik yolunda səbrlə, təmkinlə, çox zaman da nəzərə çarpdırılmadan görülən əzəmətli işlərin məntiqi nəticəsi oldu. Azərbaycan Sovetlər Birliyi tərkibində müttəfiq respublika

statusunda olmasına baxmayaraq, Konstitusiyada müstəqil dövlətçiliyin elementləri qabarıq şəkildə özünü göstərirdi. Heydər Əliyev həmin işləri sonralar belə xatırlayırdı: «Bu dövrdə Azərbaycan xalqı kommunist rejimində, ümumittifaq sosialist dövlətinin tərkibində olduğundan, şübhəsiz ki, müstəqilliyini itirmiş, ancaq dövlətçiliyini tam itirməmişdi. Azərbaycan Respublikasının dövlətçiliyinin bir çox atributları qalmış, yaşamışdı... Azərbaycan xalqı həmin dövrdə mövcud şəraitə uyğunlaşsa da, eyni zamanda onun qəlbində tam müstəqillik, milli azadlıq hissləri yaşamışdır. Keçmişdə olduğu kimi, bu dövrdə də həmin hisslər xalqımızı heç vaxt tərk etməmişdir... siyasi rejimdən, kiminsə əsarəti altında yaşamasından asılı olmayaraq, xalqımız həmişə milli azadlığa, istiqlala can atmışdır» (7, s. 6-7).

Müstəqillik uğrunda mübarizənin sonrakı dönlərində də, müstəqil dövlətə rəhbərlik etdiyi illərdə də dövlət müstəqilliyi məsələsi, bir gün də olsa belə, onun nəzərindən qaçmamış, tez-tez gündəmə gətirilmişdi.

Hələ Sovetlər Birliyinin mövcudluğu şəraitində 1990-cı il iyulun 22-də Moskvadan Naxçıvana qayıdan Heydər Əliyev onun gəlişi münasibəti ilə Naxçıvan şəhərinin mərkəzi Azadlıq meydanında keçirilən mitinqdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi məsələsini qarşıya qoyaraq bildirmişdi ki, «Azərbaycan xalqının birliyi, suverenliyi və azadlığı uğrunda mübarizə aparacaqdır» (20, s. 96).

Müstəqilliyi hər bir dövlətin əsas atributu sayan peşəkar siyasətçi hakimiyyətə ikinci dəfə qayıdışı ərəfəsində 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təyüklü iclasında xalqın diqqətini bu

başlıca məsələyə yönəltməyə çağırırdı: «Azərbaycan Respublikasının tarixi nailiyyəti olan müstəqilliyi qorumağı, möhkəmləndirməyi, inkişaf etdirməyi özümün əsas vəzifəm hesab edirəm... Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi ən əsas məsələdir» (20, s. 799-800).

2000-ci ilin dekabrın sonlarında «Yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciət»ində Heydər Əliyev bir daha bu məsələnin üzərinə qayıdaraq deyirdi: «XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyəti, şübhəsiz ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılmasıdır. Öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətin möhkəm təməlini qoymuşdur... Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bütün Azərbaycan xalqının milli sərvətidir» (18, s. 286, 322).

Dahi dövlətçi öyrədirdi ki, «Hər bir xalq, millət üçün milli azadlıqdan, müstəqillikdən qiymətli heç bir şey yoxdur» (13, s. 26).

«Ölkəmizin müstəqilliyi əbədi və sarsılmazdır» (17, s. 19) prinsipi dahi siyasətçinin bütün dövlətçilik fəaliyyətinin təməl prinsipi idi. O, özünün onilliklər boyu topladığı zəngin dövlətçilik təcrübəsinə əsaslanaraq öyrədirdi ki, «Müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətin idisə, onun saxlanması, daimi, əbədi olması bundan da çətindir» (12, s. 34).

Heydər Əliyev hesab edirdi ki, dövlət müstəqilliyi nəinki xalqımızın milli sərvəti, həm də tarixi nailiyyətidir: «Əsrlər boyu babalarımız, Azərbaycanın müstəqillik insanları milli azadlıq, müstəqillik arzusu ilə yaşamışlar, vuruşmuşlar, amma buna nail ola bilməmişlər. Biz buna nail olmuşuq. Bilin ki, indi bunu əli-

mizdə saxlamaq, qorumaq hər bir insan üçün canından da artıqdır» (12, s. 38).

Görkəmli dövlət xadimi özünün çoxsahəli siyasi və dövlətçilik fəaliyyətində nəinki Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini öz dediyi kimi, «əbədi və sarsılmaz» etdi, həm də buna nail oldu ki, tarix boyu dəfələrlə öz müstəqilliyini itirmiş Azərbaycan xalqında müstəqil dövlətçilik düşüncəsini formalaşdırdı. «Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədidir, dönməzdir və bizim qarşımızda duran vəzifə dövlət müstəqilliyini qorumaqdan, əbədi etməkdən ibarətdir» (14,s.7) fikri dövlət müstəqilliyi barədə Heydər Əliyev təliminin lakonik ifadəsi idi.

«Çağdaş, müstəqil və demokratik Azərbaycan dövlətçiliyinin qurulması və möhkəmləndirilməsi Heydər Əliyevin öz xalqı və ölkəsi qarşısında ən böyük xidməti və misilsiz fədakarlığıdır, həyatının və fəaliyyətinin ən böyük nailiyyətidir» (23, s.126).

Heydər Əliyev müstəqil dövlətçilik təliminin fəlsəfəsini yaratdı. Bu fəlsəfənin başlıca məzmununu müstəqillik uğrunda keçilən mübarizə yolunun nəzəri ümumiləşdirilməsi, tarixi təcrübəsinin öyrənilməsi, əxz edilməsi və gələcək nəsllə çatdırılması təşkil edir. Bu mənada dövlət idarəçiliyində varislik qaydasına əməl edilməsi həmin fəlsəfənin təməl prinsipini təşkil edir. Varislik qaydası heç də konstitusiyasında demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlətçilik haqqında müddəaların yer aldığı Azərbaycanda hakimiyyətin konkret olaraq hansısa şəxsə ötürülməsini nəzərdə tutmurdu. Bu qayda Azərbaycan xalqına və dövlətçiliyinə sarsılmaz sədəqəti, qazanılmış tarixi təcrübənin yeni tarixi şəraitdə yaradıcı surətdə tətbiq etmək məharəti, xalqına və vətəninə Heydər Əliyev qədər təmənnasız və fədakar

xidməti və bu kimi ali keyfiyyətləri özündə ehtiva edən siyasətçilər və dövlət idarəçiləri nəslinin yetişdirilməsi kimi mühüm və möhkəm dövlətçilik qaydası yaradılmasını nəzərdə tuturdu.

Böyük siyasət bilicisinin fikrincə, «Varislik həmişə, eyni zamanda böyük məsuliyyət demək olubdur. Hər bir varis varislik prinsipini əsas tutaraq, o dövrün, o hadisənin varisi olaraq o hadisəni, o dövrü, o quruluşu daha da yüksəklərə qaldırmalıdır» (12, s.369).

Özünün sələflərindən fərqli olaraq, siyasətin və dövlətçiliyin böyük ustadı olan Heydər Əliyev öz şagirdləri və silahdaşlarının simasında siyasətçilərin və idarəçilərin yeni nəslini yetişdirdi, özündən sonra dövlətçiliyi əmin əllərə tapşırırdı. Məlum olduğu kimi, bütün elm və sənət sahələrində müəllimin, ustadın öz şagirdlərini yetişdirməsi, sənət sirlərini bir estafet kimi onlara ötürməsi əsrlərdən gəlmə ənənədir. Orta əsrlərdə İslam Şərqinin çox görkəmli alimi və mütəfəkkiri İbn Sina öz məktublarının birində şagirdi, azərbaycanlı Bəhmənyar ibn Mərzban barədə yazırdı: «Mən ona təlim-tərbiyə vermiş, bu səviyyəyə gətirib çıxarmışam. Onun axır gəlib mənim yerimdə olmasına bir şey qalmayıb» (22, s. 235).

Çox əsrlər sonra Heydər Əliyev də ölkənin gələcək lideri İlham Əliyevin dövlətçilik və siyasət aləmində böyük uğurlarına dərin inam bəsləyərək, 2003-cü il oktyabr ayının 15-də keçirilən prezident seçkilərinə bir neçə gün qalmış, oktyabr ayının 1-də Azərbaycan xalqına və seçicisinə məşhur müraciətində yazırdı: «O, yüksək intellektli, pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar şəxsiyyətdir. Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev,

həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləş-dirərək Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər. İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm» (24, s. 6).

Ölkəmizin sonrakı tarixi inkişafı bu dahi şəxsiyyətin, digər məsələlər kimi, bu məsələdə də yanılmadığını, böyük uzaqgörənliyini bir daha sübut etdi. Bugünkü müstəqil, demokratik Azərbaycan dövlətinin, demək olar ki, bütün hakimiyyət və idarəçilik strukturlarında Heydər Əliyev dövlətçilik məktəbinin çoxsaylı şagirdləri və onun nəzəri təlimini yaxşı mənimsəmiş silahdaşları çalışırlar. Onlar böyük dövlətçilik və siyasət ustası olan öz böyük müəllimlərinin şah əsəri, şagirdlərinə əmanət qoyduğu müstəqil, qüdrətli Azərbaycan dövlətini inkişaf etdirərək uğurla irəli aparırlar.

ORDU QURUCULUĞU SAHƏSİNDƏKİ DÜŞÜNCƏLƏR

Dövlətçilik və siyasət dünyasının Likurq, Ma-kiavelli, Bismark və başqa qüdrətli tarixi şəxsiyyətləri kimi, Heydər Əliyev də müstəqil dövlət quruculuğunu onun bütün atributları ilə birliktə, vəhdət halında düşünürdü. Dahi siyasətçi ölkənin silahlı qüvvələrinə dövlət müstəqilliyinin ən başlıca dayaqlarından biri kimi baxırdı: «Azərbaycan xalqı öz müstəqilliyini, milli azadlığını qoruyub saxlamalıdır. Bunun üçün də Azərbaycanın güclü ordusu olmalıdır. Bu həm işğal olunmuş torpaqlarımızı düşməndən təmizləmək, həm də gələcəkdə müstəqil Azərbaycanın etibarlı müdafiəsini təmin etmək üçün gərəkdir» (12, s.50).

O düşünürdü ki, bütün zamanlarda böyük dövlətlərin geosiyasi maraqlarının toqquşma nöqtəsində olan, dünyanın mühüm strateji regionunda yerləşən, yeraltı və yerüstü sərvətlərlə zəngin, eyni zamanda məkrli qonşularla əhatə olunan bir ölkə güclü orduya malik olmalıdır. Yalnız ən müasir silahlarla silahlanıb, hərbi elminin ən yeni nailiyyətləri əsasında qurulan, yüksək siyasi-mənəvi keyfiyyətlərə malik olan milli ordu ölkənin dövlət müstəqilliyinin keşiyində dayanıb, təhlükəsizliyinin təminatçısı ola bilər. Hələ Sovetlər Birliyinin mövcudluğu dövründə Heydər Əliyev fenomenal uzaqgörənliklə yaxın gələcəkdə belə bir orduya ehtiyacı hiss edir, onun kadr bazasının yaradılması sahəsində gücü və imkanını çatan hər şeyi edirdi. O, ən müxtəlif siyasi gedişlər etməklə hərbi elminin ən müxtəlif sahələri üzrə mümkün qədər daha çox ixtisaslı milli za-

bit kadrların hazırlanmasına çalışırdı. Bu məqsədlə gənc nəslin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi sahəsində işlər genişləndirilir, yeni hərbi məktəblər açılır, respublikada olan hərbi məktəblərə yerli millətindən olan şəxslərin axını gücləndirilir, ittifaqın ən məşhur ali hərbi məktəblərinə və akademiylarına hər il yüzlərlə azərbaycanlı gəncin göndərilməsinə nail olunurdu. Böyük dövlətçi öz fəaliyyətinin bu dövrü haqqında sonralar belə xatırlayırdı: «O vaxtlar mən düşünürdüm ki, görək Azərbaycanın milli hərbi kadrları olsun. Məni belə bir məsələ narahat edirdi: nə üçün əzəmətli sovet ordusunda Azərbaycanın zabitləri çox azdır? Nə üçün respublikamızda azərbaycanlılardan generallar yoxdur, yaxud da çox azdır?» (15, s. 177).

Məhz onun bu uzaqqörən hərbi siyasəti sonralar öz bəhrəsini verdi. 1993-cü ilin noyabrında Prezident Heydər Əliyevin çağırışına səs verən yüzlərlə azərbaycanlı zabit keçmiş SSR İttifaqının ən müxtəlif regionlarından axışaraq vətənə döndülər və çətin günlər keçərən milli ordunun sıralarına daxil oldular. 1994-cü ilin əvvəllərində həmin zabitlərin başçılıq etdiyi Azərbaycan Respublikasının ordu birləşmələri əks-hücuma keçərək işğalçı erməni silahlı qüvvələrini məğlubiyyətə uğratdılar, düşmənin əlinə keçmiş ərazilərin bir qismini azad etdilər. Ermənilər və onların havadarları danışıqlar masasına oturmağa məcbur oldular. 1994-cü il mayın 12-də atəşkəs haqqında məlum Bişkek protokolu imzalandı. Həmin dövrdə Heydər Əliyev qürurla deyirdi: «Qəhrəman ordumuz Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin təminatçısı olmuşdur və gələcəkdə də olacaqdır» (12, s. 50).

Dahi rəhbər qüdrətli ordunu nəinki dövlətçiliyin mühüm atributu, habelə müstəqilliyin nailiyyəti və qarantı hesab edirdi: «Müstəqillik dövründə qazandığımız ən mühüm nailiyyətlərdən biri milli ordumuzun yaradılması olmuşdur» (13, s. 56).

Başqa bir nitqində Heydər Əliyev yenidən bu məsələnin üstünə qayıdaraq deyirdi: «Bizim ordumuz nə qədər güclü olsa, apardığımız danışıqlarda bir o qədər də uğurlar əldə edə bilərik» (13, s. 64).

Dahi sərkərdə belə hesab edirdi ki, «Ordunun qüdrəti təkcə silahında deyil, onun gücündə deyil. Ordunun əsas qüdrəti hər bir əsgərin xalqına, torpağına, vətəninə sədaqətindədir» (12, s. 56).

Heydər Əliyevin ordu quruculuğu sahəsindəki konsepsiyası onun siyasi varisləri zamanında «Azərbaycan güclü dövlətdir və onun güclü ordusu vardır» kimi formulə edildi. Qüdrətli Azərbaycan ordusu regionda hərbi-siyasi tarazlığın mühüm amilinə çevrildi.

Özündən əvvəlki iqtidardan fərqli olaraq Heydər Əliyev hakimiyyətə silahsız gəlmişdi. Onun yeganə silahı xalqının ona verdiyi dəstək, bəslədiyi sonsuz etimad idi. Heç dövlətin əsas sütunlarından olan silahlı qüvvələr də mükəmməl silahlanmamışdı. Siyasətə alət edilən, müxtəlif siyasi qüvvələr tərəfindən idarə edilən hərbi birləşmələrin cəbbəxanası da olduqca zəif idi. Heydər Əliyevin titanik və uzaqqörən fəaliyyəti sahəsində tezliklə regionda ən güclü hərbi-sənaye kompleksinin əsası qoyuldu. Hələ Sovetlər dönməndə Heydər Əliyevin uzaqqörən siyasəti nəticəsində Respublikada tikilən hərbi təyinatlı müəssisələr həmin hərbi-sənaye kompleksinin bünövrəsini təşkil etdi. Azərbaycan milli

ordusu vətən sənayesinin istehsalı olan ən mükəmməl silahlarla etibarlı surətdə təchiz olunmağa başladı. Azərbaycan Respublikasının silahlı qüvvələri ən mükəmməl cəbbəxanaya malik olmaqla bərabər, ölkəmiz həm də silah ixracatçısına çevrildi.

HÜQUQİ DÖVLƏT VƏ VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİ QURUCULUĞU MƏSƏLƏLƏRİ

Heydər Əliyevin siyasi-hüquqi konsepsiyasında başqa bir vacib məqamı demokratik, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu məsələləri təşkil edir. Bu baxımdan demək olar ki, Heydər Əliyev müstəqil, çağdaş Azərbaycan dövlətçiliyinin qurucusu və memarıdır. Dahi dövlətşünas hələ hakimiyyətə qayıdışının ilk dövrlərindən göstərirdi ki, «Müstəqil Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri respublikanın dövlət quruculuğunu təşkil etməkdir. Bizim yolumuz aydındır, bunu dəfələrlə bəyan etmişik. Yolumuz demokratiya yoludur. Müstəqil Azərbaycanda demokratik hüquqi dövlət qurulmalıdır...Bunun üçün Azərbaycanda bütün imkanlar yaranıb və bundan sonra da yaranacaqdır. Azərbaycanda insan azadlığı, söz azadlığı, din azadlığı, dil azadlığı, vicdan azadlığı-bunların hamısı demokratik, sivilizasiyalı cəmiyyətin yaranmasına imkan verən şərtlərdir. Biz bu şərtlərin bərqərar olmasını təmin edəcəyik» (20,s.811).

Məhz onun birbaşa iştirakı və rəhbərliyi altında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası hazırlandı və 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul olundu. Bu münasibətlə dahi dövlətçi qürurla deyirdi: «Konstitusiyamız ümumbəşəri dəyərlərə və mütərəqqi milli ənənələrə söykənərək, bu günün reallıqlarını, dövlətin, cəmiyyətin inkişaf perspektivlərini əks etdirir» (13, s.87).

Xalq arasında daha çox «Heydər Əliyev Konstitusiyası» kimi adlandırılan bu Əsas Qanun hakimiyyətlərin bölgüsü konsepsiyasını daha da inkişaf etdir-

məklə bərabər, Naxçıvan Muxtar Respublikasına Azərbaycan Respublikası tərkibində muxtar dövlət statusu verdi. Azərbaycan Konstitusiyası əsasında 1998-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası hazırlandı və qəbul edildi.

Olduqca təcrübəli siyasətçi və dövlət qurucusu olan Heydər Əliyev istər Konstitusiya və 2002-ci ilin avqustun 24-də referendum yolu ilə ona edilən dəyişikliklər, istərsə də verdiyi çoxsaylı sərəncamlar, göstərişlər, tövsiyələr vasitəsilə demokratik, çevik, işlək mexanizmə malik dövlət aparatının yaradılmasına nail oldu. Heydər Əliyev konsepsiyasına əsasən ölkədə siyasi idarəçiliyin prezidentli (prezident-parlament) respublika üsuli-idarəsi seçildi. Bu, gənc Azərbaycan dövlətçiliyini o zamankı tarixi şəraitdə parlament böhranlarından, siyasi partiyaların qalmaqallarından, idarəçiliyi iflic edən iqtidar-müxalifət qovğalarından kənarda saxladı.

Heydər Əliyevin tövsiyələri və məsləhətləri əsasında Azərbaycan parlamentinin özünün seçilməsi və fəaliyyəti təkmilləşdirildi. 2002-ci ilin referendumuna əsasən, 1995-ci il Konstitusiyası ilə müəyyənləşdirilmiş Milli Məclisə seçkilərdə qarışıq (mojaritar və proporsional) seçki sistemi ləğv edildi, ümumi «mojaritar» seçki sistemində keçildi. Parlamentin işi müasir beynəlxalq hüquq normalarına və beynəlxalq demokratik təsisatların tələblərinə uyğun qurulmağa başladı.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsi ilə təsbit olunan hüquqi dövlət konsepsiyasını inkişaf etdirmək və həyata keçirmək məqsədi ilə Heydər Əliyev «Hüquq İslahatları Komissiyasının» yaradılması barədə 1996-cı il 21 fevral tarixli Sərəncam imzaladı. Komissiyanın 4 mart 1996-cı il tarixli iclasında

Heydər Əliyevin tövsiyələri həmin qurumun fəaliyyət proqramı oldu: «Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyasının həyata keçirilməsi prosesi hər birimizin əsas vəzifələrindən biridir. Bu baxımdan məhkəmə, hüquq-mühafizə orqanlarının islahatı ilə əlaqədar qanunların hazırlanması, qəbul olunması çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İndi qarşımızda Konstitusiya əsasında qanunların qəbul olunması kimi çox böyük vəzifələr var; Hər sahədə qanunlar qəbul edilməlidir. İndi mən vaxt deyə bilmərəm, bir il, iki il, hər halda müəyyən bir zaman ərzində nail olmalıyıq ki, bütün sahələr üzrə müstəqil Azərbaycan dövlətinin qanunları olsun» (16, s. 383).

Həmin proqram xarakterli tövsiyələr əsasında qısa müddətdə, hələ ümummillə liderin sağlığı dövründə ölkədə bu sahədə ciddi addımlar atıldı. Cəmi bir neçə il ərzində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən «Məhkəmələr və hakimlər haqqında», «Konstitusiya Məhkəməsi haqqında», «Prokurorluq haqqında», «Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında», «Polis haqqında» və digər bu qəbildən olan qanunlar qəbul edildi. Həmin qanunlar əsasında ayrı-ayrı hüquq sahələrinə dair məcəllələr tərtib olundu.

İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsini öz fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri hesab edən Prezident Heydər Əliyev göstərdirdi ki, «Demokratik sivilizasiyalı cəmiyyətdə insan hüquqlarının qorunması dövlətin əsas vəzifələrindən biridir» (8, s. 205). Heydər Əliyev öyrədirdi ki, «Respublikamızda hüquqi dövlət qurulması demokratik, sivil sistemli cəmiyyət yaradılması, insan azadlığının, söz, vicdan azadlığının, müasir plüralizmin təmin edilməsi,

çoxpartiyalı sistemin bərqərar olması bizim əvvəldən qəbul etdiyimiz prinsiplərdir» (14, s. 8).

Onun 22 fevral 1998-ci il tarixli «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında» fərmanı ilə bu sahədə görülən işlərin sürətinə və səmərəsinə təkan verildi. İnsan hüquqlarının təmin olunmasının hüquqi mexanizmi yaranmağa başlandı. «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında», «Dini etiqad azadlığı haqqında», «Ölkədən getmək və ölkəyə gəlmək haqqında», «Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında» və digər qanunlar qəbul edildi. 1998-ci ilin oktyabr ayında «Vətəndaşlıq haqqında» yeni qanun qəbul olundu» (3, s. 352). Bundan bir qədər sonra, 1998-ci il iyunun 18-də «İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı» təsdiq edildi. Ardınca Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İnsan Hüquqları İnstitutu yaradıldı.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikası BMT-nin «İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqət alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı», «Uşaq hüquqları haqqında» və başqa konvensiyalarına qoşulmuş, bu sahədə müvafiq normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdi. Onun 2002-ci ilin 5 mart tarixli fərmanı ilə respublikada İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) təsisatının yaradılmasına start verildi. 2002-ci ilin avqust ayında Konstitusiyaya edilmiş dəyişikliklərə əsasən hər bir şəxs Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət edə bilərdi. 2002-ci ilin sentyabr ayından Azərbaycanda üçpilləli məhkəmə sistemi formalaşdırıldı. Yeni, ikinci instansiya-apellyasiya məhkəməsi yarandı (2).

Heydər Əliyevin müdrik və uzaqgörən siyasəti nəticəsində həqiqətən də qısa müddətdə ölkədə mövcud olan onlarla siyasi partiya istinadən çoxpartiyalı sistemin əsasları təşəkkül tapdı. Lakin həmin partiyaların az bir qismi zamanın sınağından çıxdı, siyasi sistemin tərkib hissəsinə çevrilə bildi. Bunların ən başlıcası Yeni Azərbaycan Partiyası oldu. Qısa zaman kəsiyində sürətlə inkişaf edərək kadr partiyasından kütləvi partiya çevrilən bu təşkilatın uğurlarını Heydər Əliyev belə xarakterizə edirdi: «Yeni Azərbaycan Partiyasının təsis olunduğu 1992-ci ildən keçən dövr ərzində həm Azərbaycan dövləti, həm də partiya öz inkişafında mühüm irəliləyişlərə nail olmuşdur. Azərbaycan keçmiş SSRİ-nin yarımüstəqil bir respublikasından dünya birliyinin bərabərhüquqlu üzvünə, müstəqil, demokratik dövlətə çevrilmişdir. Ölkədaxili proseslər nizamlanmış, daxili çəkişmələrə, hakimiyyətsizliyə, anarxiyaya, etnik və milli münaqişələrə, hakimiyyət uğrunda silahlı mübarizəyə və vətəndaş qarşıdurmasına son qoyulmuş, sağlam əsaslar üzərində ictimai-siyasi sabitlik yaradılmışdır. Azərbaycanda demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması, əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının qorunması sahəsində mühüm addımlar atılmışdır» (27, s.22-23).

Heydər Əliyevin dövlətçilik və hüquq təliminin əsas prinsipləri YAP-ın təməl prinsipləri ilə üst-üstə düşürdü. Bunlar başlıca olaraq onun özünün bilavasitə işləyib hazırladığı partiyanın Proqramında əks olunan yeni cəmiyyət quruculuğunun 6 fundamental istiqamətini təşkil edən müstəqil dövlətçilik prinsipi; qanunçuluq prinsipi; Azərbaycançılıq, vətəncilik prinsipi; varislik, yaradıcı

təkamül prinsipi; konstruktiv əməkdaşlıq, vətəndaş həmrəyliyi prinsipi; sosial ədalət prinsipi idi.

Heydər Əliyevin demokratik dövlətçilik konsepsiyasında iqtidar-müxalifət məsələləri də yer alırdı. Özünü müxalifət düşərgəsinə mənsub bilənlərə o belə tövsiyə edirdi: Hər bir demokratik cəmiyyətdə şübhəsiz ki, müxalifət olmalıdır. Siyasi müxalifətin olması hər bir dövləti həm totalitarizmdən xilas edir, həm də dövlət siyasətinin aparılmasında dövləti daha da sayıq saxlayır. Lakin elə məsələlər vardır ki, onların ətrafında müxalifətçilik etmək olmaz: «Kim müxalifətdə durursa dursun, ancaq Vətəninə, xalqına, mənəviyyətinə, mələkinə müxalifətdə durmasın» (14, s. 8).

Heydər Əliyev onilliklər boyu qazandığı idarəçilik təcrübəsi və müşahidələri əsasında bu qənaətdə idi ki, dövlətçiliyin mühüm dayaqlarından olan hüquq-mühafizə orqanlarının şəxsi heyəti vətənə və dövlətə sədaqət, milli maraqlar və yüksək mənəvi dəyərlər ruhunda yetişdirilib tərbiyə olunmalıdır. «Hamımız çalışmalıyıq ki, hüquq-mühafizə orqanları, dövlət orqanları içərisində həqiqətən, ictimaiyyət tərəfindən dövlətin qanunlarını həyata keçirən mənəviyyətəca sağlam orqanlar kimi tanınsın» (13, s. 15).

Dahi dövlətçi öyrədirdi ki, qanuna xidmət edən hər bir adam aydın zəkaya, təmiz əllərə və alovlu qəlbə malik olmalıdır. «Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları çox ağır bir peşə sahibidirlər. Bu sahədə işə başlayan hər bir adam dərək etməlidir ki, bütün başqa sahələrə nisbətən öz üzərinə ağır bir iş götürür. Amma eyni zamanda bu peşə həm də şərəfli peşədir. Dövlətçiliyin keşiyində durmaq, insanların hüquqlarını qorumaq, cəmiyyətdə qanun-qaydanın saxlanmasını təmin

etmək və insanların rahat yaşamasına xidmət etmək-bu çox şərəfli vəzifədir» (13, s. 263).

Heydər Əliyevin birbaşa diqqəti və tövsiyələri əsasında güc strukturalarının və hüquq-mühafizə orqanlarının maddi-texniki təchizatı möhkəmləndirildi, kadr bazası əsaslı surətdə yaxşılaşdırıldı. Güc strukturalarından istifadə etməklə hakimiyyətə zorakı qaydalar da, dövlət çevrilişləri yolu ilə gəlmək kimi təhlükəli əmələlərə həmişəlik olaraq son qoyuldu. Dahi dövlətçinin «İddialar, ultimatumlar, kiminsə özünə xüsusi hüquq istəməsi heç bir cəmiyyətdə ola bilməz. Bizim cəmiyyətdə qəti ola bilməz» (13, s.84) kimi xəbərdarlığı bu sona verilən hüquqi qiymət idi. Sonrakı zamanlarda da bu xətt davam etdirildi. Nəticədə əsaslı Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan məhkəmə-hüquq islahatları, hüquqi, demokratik dövlət və vətəndaş cəmiyyəti yaradılması sahəsində böyük işlərin əsası qoyuldu.

AZƏRBAYCANÇILIQ KONSEPSİYASI

Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimində mühüm məqamlardan birini Azərbaycançılıq və vətəncilik konsepsiyasının işlənilib hazırlanması və onun 50 milyonluq dünya azərbaycanlılarının siyasi əqidəsinə, dünyabaxışına çevrilməsi təşkil edir. Ümummilli lider azərbaycançılıq ideologiyasını dövlət müstəqilliyinin təməl daşlarından biri hesab edirdi: «Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı-Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaratmalıyıq» (13, s.45).

Böyük Azərbaycançı özünə münasibətdə bu konsepsiyanın mahiyyətini qısaca olaraq belə ifadə edirdi: «Mənim həyatımın məqsədi Azərbaycandır, Azərbaycan xalqıdır, Azərbaycan Respublikasıdır, Azərbaycan vətəndaşıdır» (9, s.117).

Heydər Əliyevin özünün bilavasitə ideyası və verdiyi Sərəncamla 2001-ci ilin noyabr ayında Bakıda keçirilən Dünya azərbaycanlılarının I qurultayını açaraq, «Dünya azərbaycanlılarının I qurultayı müstəqil Azərbaycanın həyatında, bütün dünya azərbaycanlılarının həyatında tarixi hadisədir» (13, s.307) – deyə bu hadisəni yüksək qiymətləndirdi. Onun qurultay nümayəndələri qarşısında etdiyi tarixi, milli proqram xarakterli məşhur nitqində həmvətənlərimizə Azərbaycan xalqına xas olan yüksək milli-mənəvi dəyərlər ətrafında birləşməyi tövsiyə edirdi: «Biz istəyirik ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar həmin ölkənin vətəndaşları kimi, istədikləri kimi yaşasınlar. Ancaq heç vaxt

öz milli köklərini, milli mənsubiyyətlərini itirməsinlər. Bizim hamımızı – azərbaycanlıları birləşdirən milli mənsubiyyətimizdir, tarixi köklərimizdir, milli-mənəvi dəyərlərimizdir, milli mədəniyyətimizdir, ...xalqımıza mənsub olan adət-ənənələrdir.

İnsan hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, gərək öz milliliyini qoruyub saxlasın. Dünyada eyni zamanda assimilyasiya prosesi də var. Ancaq insanlar gərək daim öz milli-mənəvi dəyərlərinə, milli köklərinə sadıq olsunlar. Bizim hamımızı birləşdirən məhz bu amillərdir. Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır» (9, s. 431-432).

Heydər Əliyev Azərbaycançılıq məfkurəsini dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırdı. Ona qədər çox az adamın yaxın-uzaq ölkələrdə yaşayan milyonlarla həmvətənimiz haqqında təsəvvürləri vardı. Yalnız mühacirətdə yaşayıb bu millətə mənsub olan azsaylı məşhur şəxsiyyətlərin adları məlum idi. Böyük dövlətçilik təcrübəsinə malik siyasətçi, xalqın iradəsinə, mübarizə əzminə dərinlən bələd olan ümummilli lider gözəl bilirdi ki, bütün dünyaya səpələnmiş 50 milyondan artıq azərbaycanlının qüvvəsini birləşdirmək, səylərini bir istiqamətə yönəltmək, imkanlarını səfərbər etmək zamanın tələbi, siyasi reallıqlardan irəli gələn zərurətdir: «Suverenliyimizi daim yaşatmaq, dövlət müstəqilliyimizi əbədi etmək üçün harada yaşamasından asılı olmayaraq bu gün hər bir azərbaycanlıdan müqəddəs Azərbaycan qayəsi ətrafında əməl və əqiddə birliyi, sarsılmaz həmrəylik tələb olunur» (14, s. 7).

Heydər Əliyev azərbaycançılıq məfkurəsinə milli ideologiya statusu verdi: «Azərbaycan dövlətinin milli

ideologiyasının özəyini, əsasını təşkil edən azərbaycançılıqdır. Dövlətçilik, milli-mənəvi dəyərlər, ümumbəşəri dəyərlər-bunlar hamısı azərbaycançılıq anlayışının tərkib hissələridir» (13,s.14).

Heydər Əliyev hələ Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri vəzifəsində işləyərkən onun təşəbbüsü ilə muxtar respublika parlamentinin qəbul etdiyi 1991-ci il 16 dekabr tarixli qərarla hər il dekabrın 31-nin Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü kimi keçirilməsi qərara alınmışdı. Daha sonra həmin gün bütün Azərbaycanda və dünya azərbaycanlıları arasında geniş və təntənəli şəkildə keçirilən ümummilli bayrama çevrildi. Bu münasibətlə o deyirdi: «31 Dekabr – Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü, hər bir azərbaycanlı üçün əziz olan bu tarixi gün milli şüurumuzun və azadlıq mübarizəsinin güclənməsinin məntiqi nəticəsi olaraq meydana çıxmış, xalqımızın dirçəlişini, tərəqqisini və milli birliyini əks etdirərək, soydaşlarımızı öz tarixi vətəni, milli mənlisi, öz taleyi üçün düşünməyə dəvət edir» (13, s. 308).

Heydər Əliyevin gündəlik siyasi-təşkilatçılıq fəaliyyəti, birbaşa təşəbbüsü və gərgin səyləri nəticəsində 2002-ci ildə Xarici ölkələrdə yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi (2007-ci ildən Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi) yaradıldı. Adından da göründüyü kimi, Komitə Azərbaycan Respublikasının dövlət idarəçiliyi strukturuna daxil edildi. 2001-ci ilin noyabrından etibarən vaxtaşırı olaraq Dünya azərbaycanlılarının qurultaylarının çağırılmasına başlandı. Dünya azərbaycanlılarının qurultayları tarixə dünyanın müxtəlif qitələrinə səpələnmiş Azərbaycan xalqı nümayəndələrinin Heydər Əliyev forumu kimi daxil olmuşdur. «Hamımı-

zın bir vətəni var. Bu, Azərbaycandır» kimi Ata sözü-nə çevrilmiş müdrik kəlamın da müəllifi Heydər Əliyev-dir» (19, s. 63).

Dünyanın onlarla ölkəsində mövcud olan 300-dən artıq qüvvətli və mütəşəkkil diaspor təşkilatları, onların fəal lobbicilik fəaliyyəti ölkəmizin beynəlxalq mövqelərinin möhkəmləndirilməsi, uğurlu xarici siyasətinin vacib amil oldu. Azərbaycançılıq – Azərbaycan xalqına məxsus olan hər kəsin qürur duyğusuna çevrildi. Ən böyük azərbaycanlı olan Heydər Əliyevin məşhur ifadəsi bu qürur duyğusunun leytmotivi oldu: «Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!»

YENİ TIPLİ PARTİYA HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏR

Heydər Əliyevin dövlət və hüquq təlimində siyasi partiya haqqında düşüncələr mühüm yer tutur. Müdrik siyasətçi onillikləri əhatə edən zəngin dövlətçilik təcrübəsindən gözəl bilirdi ki, xalqın ən qabaqcıl nümayəndələrini öz sıralarında birləşdirən, minləri və yüz minləri ümummillə məqsəd və amallar ətrafında səfərbər edən kütləvi siyasi partiya ölkənin siyasi həyatında nə qədər mühüm rol oynayır. Lakin Sov.İKP və Azərbaycan Kommunist Partiyasının iflas etməsindən sonra ölkədə belə bir partiya yox idi. Özünü siyasi partiya adlandıran çoxlu siyasi qruplar, geniş kütlədən uzaq olub, xalqı vahid məqsədlər ətrafında birləşdirmək iqtidarında deyildilər. Ölkədə hökm sürən hərc-mərclik, hakimiyyətsizlik, dövlət quruculuğunda yol verilən səhvlər Azərbaycanı parçalanmaq və məhv olmaq səviyyəsinə çatdırmışdı. Mürəkkəb daxili vəziyyət, çətin beynəlxalq şərait göstərirdi ki, yalnız ölkənin bütün mütərəqqi, vətənpərvər və demokratik qüvvələrini vahid məqsəd və ideyalar ətrafında birləşdirəcək, dövlət idarəciliyini hakimiyyətsizlikdən və cəmiyyəti anarxiyadan qurtaracaq yeni tipli bir siyasi partiya ciddi ehtiyac vardır. Belə bir partiya Heydər Əliyev və onun kimi düşünən vətənpərvər insanların fikrincə Yeni Azərbaycan Partiyası adlanmalı idi.

Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyinin məhv olmaq təhlükəsi ilə qarşı-qarşıya qaldığı günlərdə-1992-ci il noyabrın 21-də ağır blokada şərtləri altında yaşayan Naxçıvan şəhərində çağırılan təsis konfransında belə bir partiyanın əsası qoyuldu. Azərbaycanın dövlət müs-

təqilliyi, ərazi bütövlüyü və gələcəyi naminə Heydər Əliyev başda olmaqla ölkənin ən müxtəlif bölgələrini və cəmiyyətin bütün təbəqələrini əhatə edən 550 nəfər mətin mübariz tərəfindən Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılması bütün ölkəyə səs saldı. Onun sıraları sürətlə artdı. Bu yüksəliş partiyanın dahi yaradıcısı və şəxsiz lideri olan Heydər Əliyevin şəxsi nüfuzu, fenomenal rəhbərlik bacarığı ilə birbaşa bağlı idi. Başqa sözlə deyilsə, YAP-a daxil olan hər kəs özlüyündə siyasi mübarizənin Heydər Əliyev mövqelərinə keçdiyini ifadə edirdi.

Partiyanın təsis edilməsi ilə bağlı bəyanatında deyilirdi: «Yeni Azərbaycan Partiyası parlament tipli siyasi partiya olub, qanunun aliliyi, hamının qanun qarşısında bərabərliyi, dövlət və vətəndaşın qarşılıqlı məsuliyyəti Konstitusiyaya ilə təsbit olunmuş normalara hörmət edilməsi prinsipini əldə rəhbər tutur. Yeni Azərbaycan Partiyasının başlıca proqram məqsədi dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, ərazi bütövlüyü, sivilizasiyalı demokratik hüquqi dövlətin yaradılması, möhkəm əmin-amanlıq və ictimai həmrəylik, sabit və sosial istiqamətli iqtisadiyyat yaratmaqdan, irqindən, milliyyətindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının hərtərəfli inkişafı və etibarlı müdafiəsini təmin etmək məqsədi ilə geniş demokratik islahatların həyata keçirilməsi uğrunda mübarizə aparmaqdan ibarətdir» (20, s. 513).

Müxalifət partiyası kimi yaradılan və ölkənin siyasi mühitində konstruktiv müxalifətçilik nümunəsinin ilk modeli olan Yeni Azərbaycan Partiyasının Azərbaycanın müstəqillik tarixində ən böyük missiyası ölkəmizin ən ağır, faciəli günlərində, onun taleyi, ölüm-qalım

məsələsi həll olunduğu bir vaxtda xalqla, geniş kütlə ilə onun yeganə nicatı olan Heydər Əliyev arasında körpü salmasında idi (26, s.91). Yeni Azərbaycan Partiyası bu missiyanın öhdəsindən uğurla gəldi.

Üzərindən illər keçdikdən sonra, YAP-ın 1999-cu ilin dekabr ayında keçirilən I qurultayındakı nitqində həmin hadisələri xatırlayan Heydər Əliyev təvazökarlıqla deyirdi ki, bu partiyanı bir adam yox, o illərdə Azərbaycanın ağır vəziyyətini görən, buna dözə bilməyən və bu ağır vəziyyətdən çıxış yolunu axtaran insanlar və xüsusən ziyalıların hamısı birlikdə yaradıblar. Əslində isə YAP-ın yaradılması və onun sonrakı bütün fəaliyyəti Heydər Əliyev zəkasının, siyasi düşüncəsinin məhsulu idi. Məhz bunu nəzərdə tutaraq İlham Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasının II qurultayında (dekabr 2001-ci il) deyirdi: «Azərbaycan xalqının müdrikliyi və xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin siyasi təcrübəsi, biliyi, cəsarəti nəticəsində ölkəmiz o çətin şəraitdən şəərəflə çıxdı, Azərbaycan özünü bütün təhlükələrdən qoruya bildi. Ölkəmiz çox inamla inkişaf etməyə başladı və qısa müddət ərzində Azərbaycan öz siyasi və iqtisadi potensialını gücləndirərək bölgədə lider dövlətə çevrilmişdir» (26, s. 90).

Artıq ölkənin həm kütləvi siyasi və həm də hakim partiyasına çevrildiyi bir şəraitdə – 1999-cu ildə Heydər Əliyev tərəfindən Yeni Azərbaycan Partiyasının təkmilləşdirilmiş Proqram və Nizamnaməsi işlənib hazırlandı. Bu mühüm siyasi sənədlər Yeni Azərbaycan Partiyasının həmin il dekabrın 21-də keçirilən I qurultayında qəbul olundu. Əslində bu sənədlər Heydər Əliyevin müstəqil dövlət quruculuğu və yeni cəmiyyətə rəhbərlik sahəsində çoxillik təcrübəsinin və nəzəri ümumiləş-

dirmələrinin yığcam ifadəsi idi. Qurultay nümayəndələri qarşısında Heydər Əliyevin böyük fəxrlə dediyi «Yeni Azərbaycan Partiyası Azərbaycanın həyatında ən güclü, ən böyük intellektual səviyyəyə malik, ən böyük hörmətə malik olan siyasi partiyadır. Yeni Azərbaycan Partiyası Azərbaycanın bu gününün partiyasıdır, Azərbaycanın sabahının partiyasıdır, XXI əsrin partiyasıdır, üçüncü minilliyin partiyasıdır» (13, s. 287) sözləri yüz minləri öz ətrafında əqidəcə və təşkilatca birləşdirən bu partiyanın gücünün, siyasi nüfuzunun bariz göstəricisi idi.

Ümummilli lider belə bir partiyanın gücünə daim dərin inamla yanaşdığını belə ifadə edirdi: «Yeni Azərbaycan Partiyası vətəndaşlarımıza və dünya ictimaiyyətinə sübut etdi ki, o, siyasi fəaliyyət göstərməyə, Azərbaycanın taleyüklü məsələlərini həll etməyə qadir bir partiyadır, Azərbaycan xalqının taleyi ilə əlaqədar olan məsuliyyəti öz üzərinə götürüb daşıya bilən bir partiyadır. Ona görə də Yeni Azərbaycan Partiyası yaşayacaq, inkişaf edəcək, xalqımızı, müstəqil dövlətimizi xoşbəxt gələcəyə aparacaqdır» (13, s. 286).

Yeddi il əvvəl, 1992-ci ildə partiyanın yaradılması ilə əlaqədar elan olunmuş bəyanata əsaslanaraq dahi siyasətçi Yeni Azərbaycan Partiyası Nizamnaməsinin II fəslinin birinci maddəsində partiyanın başlıca məqsəd və vəzifələrini belə ifadə edirdi: «Yeni Azərbaycan Partiyasının ali məqsədi Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli yer tutması, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətin qurulması, sabit və sosial yönümlü iqtisadiyyatın yaradılması, irqindən, milliyyətdən, sosial mənşəyindən, dilindən və dinindən asılı

olmayaraq şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının hərtərəfli və etibarlı müdafiəsinin təmin edilməsi, qanunçuluq, möhkəm əmin-amanlıq, ictimai həmrəylik və fərvan həyat üzərində qurulmuş vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması və insanların müstəqil dövlətçilik ətrafında birləşdirilməsindən ibarətdir» (27, s. 5).

Ümummilli lider tərəfindən sağlam təməl üzərində qurulmuş Yeni Azərbaycan Partiyası öz böyük qurucusunun cismani yoxluğundan sonra da həm eninə, həm dərininə inkişaf edərək Azərbaycan cəmiyyətinin siyasi rəhbəri rolunu, müstəqil dövlət quruculuğunun təşkilatçısı mövqeyini uğurla qoruyaraq saxlaya bildi. Yeni Azərbaycan Partiyası əsası Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş elə bir ideya-siyasi və idarəçilik məktəbinə çevrildi ki, onun sıralarında başda İlham Əliyev olmaqla siyasətçilərin və idarəçilərin yeni nəsli yetişdi. Məhz bu yeni nəslin və ölkənin aparıcı partiyası olan Yeni Azərbaycan Partiyasının rəhbərliyi altında ölkəmizin əldə etdiyi tarixi nailiyyətlər günümüzün reallığı oldu. Partiya Proqramına sonrakı qurultaylarda edilmiş əlavələrdə ümummilli liderin bu sahədəki misilsiz xidmətləri layiqincə qiymətləndirilirdi: «Böyük tarixi əhəmiyyəti olan və gələcəyə istiqamətlənmiş bu nailiyyətlər Yeni Azərbaycan Partiyasının sədri, Respublika Prezidenti Heydər Əliyevin rəhbərliyi və partiyanın yaxından iştirakı ilə əldə edilmişdir» (27, s. 23).

Şəxsiyyətlər kimi, qurumların və təşkilatların da qiymətini zaman verir. Sadə bir zəhmətkeş ailəsində doğulub, öz fitri istedadı, əməksevərliyi və digər yüksək insani keyfiyyətləri sayəsində bir xalqın ümummilli lideri səviyyəsinə yüksələn, bütün zamanların ən böyük dövlət xadimləri və siyasətçiləri ilə bir sırada dayanan

Heydər Əliyev tarixin yüksək qiymətləndirdiyi belə nadir şəxsiyyətlərdəndir (23, s. 128).

Blokada şəraitində olan Naxçıvanda əsası bir qrup yurdsevər insanlar tərəfindən qoyulmuş, get-gedə öz nüfuzunu itirib siyasi səhnədən çıxan müxalifət partiyaları ilə müqayisədə tərəqqi edib milyonların inam və etibarını qazanan və qoruyub saxlayan, bu gün üzvlərinin sayı 600 min nəfəri keçən, yalnız ölkəmizin deyil, həm də regionun ən iri siyasi partiyası olan Yeni Azərbaycan Partiyası belə təşkilatlardandır.

SOSIAL ƏDALƏT BARƏDƏ DÜŞÜNCƏLƏRİ

Heydər Əliyevin siyasi-hüquqi baxışları üçün səciyyəvi olan mühüm bir məqam sosial ədalət konsepsiyasıdır. Əslində sosial ədalət barədə düşüncələr istər Şərq, istərsə də Azərbaycan siyasi-hüquqi fikir tarixi üçün yeni hadisə deyildir. Nizami Gəncəvidən və Nəsirəddin Tusidan başlayaraq Mirzə Fətəli Axundova və Nəriman Nərimanova qədər xalqımızın bir çox mütəfəkkirləri sosial ədalət barədə düşünmüş, ona gah utopiya, gah da reallıq müstəvisində yanaşmışlar. Heydər Əliyev isə ən yeni tarixdə problemə cəmiyyətin siyasi reallığı kontekstində yanaşmış, özünün onillikləri əhatə edən bütün dövlətçilik və siyasi fəaliyyəti ərzində ədalətin təntənəsinə çalışmış, zamanın imkan verdiyi çərçivədə buna nail də olmuşdur.

Heç şübhəsiz ki, Heydər Əliyev hələ Azərbaycan dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında yüksək vəzifələr tutarkən özünün fəvqəladə zəkası və çalışqanlığı sayəsində respublikadakı sosial-iqtisadi və siyasi-mənəvi durumu müvafiq partiya və sovet qurumlarından daha hərtərəfli və real bilirdi. Həmin 60-cı illərdə iqtisadi-sosial inkişafdakı durğunluq, mənəviyyatda baş alıb gedən neqativ hallar, dövlət idarəçiliyindəki nöqsanlar ciddi mübarizə aparılmasını tələb edirdi. Lakin müstəqil düşüncə tərzinə malik olmayan, mərkəzin tapşırıqlarının sadəcə icraçısı olan, milli maraqların təmin edilməsindən xeyli uzaqda olan siyasi liderlər bu mübarizəni aparmağa qadir deyildilər.

Heydər Əliyev Azərbaycanda siyasi rəhbərliyə gəldikdən dərhal sonra bütün gücü ilə iqtisadiyyatdakı durğunluq, ictimai-siyasi həyatdakı ədalətsizlik, bəzən

isə mənəvi çürümə hallarına qarşı barışmaz mübarizə yolunu tutmuşdu. İllər keçdikdən sonra onun İttifaq məkanında çox nüfuzlu olan «Literaturnaya Qazeta»nın xüsusi müxbirinə verdiyi aktual müsahibədə bu mübarizə belə şərh olunurdu: «Biz idealist deyilik və iddia etmirik ki, xeyirin şərh üzərində əbədi mütləq qələbəsinə nail olcağıq. Lakin tərzinin haqq-ədalət, qanunçuluq, ideyalılıq qoyulan gözünün ağır gəlməsinə nail ola bilirik və olmalıyıq. Sapıntılar vardır və yenə də olacaqdır, lakin bunlar dərhal qanunun, rəhbərliyin, ictimaiyyətin diqqətini cəlb edəcəkdir» (11, s. 43).

Heydər Əliyev cəmiyyətdə mövcud olan bir sıra neqativ halları qanunçuluğa zidd olmaqla yanaşı, həm də sosial ədalətin bərqərar olması yolunda ciddi maneə hesab edirdi: «Rüşvətخورluq, korrupsiya, vəzifədən sui-istifadə bizim mənəviyyatımıza zidd olan hallardır... Əgər mənəviyyat pozulmuşdursa, hər şey pozulacaqdır» (14, s. 91-93).

Beləliklə, dahi siyasətçi öz həyat və dövlətçilik fəaliyyətinin bütün dövrlərində qanunçuluq və hüquq normalarına ciddi əməl olunmasını sosial ədalətin vacib şərti bilirdi. Onun sosial ədalətlə bağlı bu mühüm baxışı sonradan YAP-ın Programında da öz əksini tapmışdı: «Sivil, demokratik dövlətin fundamental əsaslarından birini təşkil edən qanunçuluq prinsipini ictimai praktikada reallaşdırmadan qanunların aliliyi, idarəetmədə peşəkarlığın üstünlüyü və dövlət idarəçiliyinin mükəmməlliyi təmin edilə bilməz. Nəticədə ictimai həyatda prinsipsizlik, sosial ədalətin pozulması, ayrı-ayrı qrupların mənafələrinin milli maraqları üstələməsi baş verər ki, bu da cəmiyyətdə nizamsızlığa və

xaosa, qeyri-sivil idarəetmə formalarına gətirib çıxarır» (27, s.25).

Heydər Əliyev belə düşündü ki, «qanunçuluq dedikdə, Cinayət Məcəlləsindən çox, cəmiyyətimizin əxlaq kodeksi nəzərdə tutulmalıdır. Özü də bu baxımdan hüquq pozuntuları, onların profilaktikası bizim üçün təkcə hüquqa aid «məsələ deyildir. Bu sosial və mənəvi məsələdir, çünki söhbət ən əvvəl insan uğrunda mübarizədən, ...onda ən yaxşı vətəndaşlıq keyfiyyətləri, yüksək əxlaq prinsipləri tərbiyə edilməsindən gedir» (11, s. 5-6).

Təcübəli dövlət idarəçisinin fikrincə dövlət həyatında olduğu kimi, cəmiyyətdə də yüksək nizam-intizamla, qanunçuluqla demokratiya bir-biri qarşılıqlı olaraq şərtləndirməli və tamamlamalıdır: «Demokratiya hərc-mərjlik deyildir, özbaşınalıq deyildir, xaos deyildir. Demokratiya yüksək mədəniyyət, yüksək nizam-intizam, vətəndaş həmrəyliyi, vətəndaşların bir-birinə hörməti, dövlətin vətəndaşlara hörməti, sayğısı və qayğısıdır» (12, s.41). Başqa bir çıxışında o, yenidən bu məsələnin üzərinə qayıdırdı: «Hamımız bilməliyik ki, demokratik, hüquqi dövlət, cəmiyyət eyni zamanda intizam, hörmət və ehtiram, dövlətin qanunlarına lazımcına əməl olunmasını tələb edir» (12, s. 39).

Heydər Əliyev göstərirdi ki, demokratik idarəçilikdə, hüquqi dövlətdə, dövlətlə vətəndaşın üzərinə düşən vəzifələr qarşılıqlı olaraq bir-birini şərtləndirməlidir: «Dövlətin vəzifəsi ölkədə qanunun aliliyini təmin etməkdir, insanların hüquq bərabərliyini təmin etməkdir, insanların azadlığını təmin etməkdir. Vətəndaşın da vəzifəsi bütün hərəkətləri, bütün fəaliyyəti, işləri qanun çərçivəsində görməkdir» (12, s. 28).

Dahi siyasətçinin düşüncəsinə görə, qanunçuluğa riayət etmək zərurəti cəmiyyətdə hər bir kəsin amalına çevrilməlidir: «Dövlətdə Prezidentdən tutmuş adi vətəndaşa qədər hamı qanun qarşısında bərabər hüquqlara malik olmaqla ümummilli mənafeləri rəhbər tutmalı, siyasi, iqtisadi, hüquqi və ictimai normalara tabe olmalı, onlara riayət etməlidir» (27, s. 25). Başqa bir nitqində o deyirdi: «Biz hamımız nizam-intizama tabe olmalıyıq, biz hamımız qanuna tabe olmalıyıq, biz hamımız qanuna riayət etməliyik, qanunun aliliyini təmin etməliyik» (12, s.85). Yalnız bu halda sosial ədalət prinsipindən danışmaq olar.

HƏM XALQIN XİDMƏTÇİSİ, HƏM XALQA RƏHBƏR OLAN HUMANİST İNSAN

Bir dövlət başçısı olaraq Heydər Əliyev xalqa xidmət etməyi özünə mənəvi borc bilir və ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışını da bu amillə bağlayırdı: «Mən bu böyük yükü ancaq ona görə çiyinəmə götürmüşəm ki, xalqın həyatının ən çətin dövründə ona xidmət göstərim» (4, s.62). Müdrik dövlət başçısı öz silahdaşlarından da bunu tələb edirdi: «Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır» (14, s.8).

Heydər Əliyev də, özünün bir sıra dahi sələfləri kimi, humanizm və insanpərvərlik prinsiplərini əsas tutaraq ölüm cəzasını lüzumsuz hesab edirdi. O bir tərəfdən Azərbaycan xalqına xas olan mənəvi və islami dəyərlərə, digər tərəfdən çağdaş Avropa düşüncəsinə və hüququna əsaslanıb ölkədə ölüm cəzasının ləğv edilməsinə nail oldu. Əvvəlcə 1993-cü ildə bu sahədə moratorium qoyuldu, 1998-ci il fevralın 10-dan etibarən isə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müvafiq qanunu ilə bütün ağır cinayətlərə görə ölüm hökmünün çıxarılması tamamilə ləğv olundu. Şərq dövlətləri arasında ilk dəfə bu cür qərarın Azərbaycanda qəbul edilməsi məhz Heydər Əliyev şəxsiyyətinə xas olan yüksək insanpərvərliyin və humanizmin, insan hüquqlarına dərin hörmətin bariz nümunəsi idi. İnsan həyatına yüksək dəyər verən rəhbər bu barədə deyirdi: «Ölüm hökmünün ləğv olunması onu göstərir ki, respublikamız, müstəqil Azərbaycanın dövləti humanist siyasət aparan bir dövlətdir» (13, s. 16).

Özünün prezidentliyi dövründə Konstitusiyanın ona verdiyi səlahiyyətlərdən istifadə edən «Heydər Əli-

yev 30 əfv fərmanı imzaladı, 2900-dən çox məhbus azadlığa buraxıldı. Prezidentin təşəbbüsü ilə Milli Məclis amnistiya haqqında 6 akt qəbul etdi. Bu aktlar 63477 məhbusa tətbiq edildi» (3, s.354). Ümumiyyətlə isə, Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu illərdə qəbul etdiyi amnistiya aktları əsasında 80 minə qədər adam cəzadan azad olunmuş, öz ailəsinə və doğma əmək kollektivinə qayıtmışdır (28, s.97). Beləliklə, cinayət məsuliyyəti doğuran səhvlər etmiş insanların yenidən namuslu əməyə, dinc həyata qayıtması sahəsində humanizm nümayiş etdirilmiş, cəmiyyətin hüquqi cəhətdən tərbiyəsi və monolitliyinin qorunması işində mühüm addım atılmışdı.

Heydər Əliyev istər sovet hakimiyyəti illərində respublika rəhbərliyinə gəlməzdən daha əvvəl, Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsində yüksək vəzifələrdə çalışarkən, istərsə də respublikanın birinci şəxsi olarkən səlahiyyətlərinin və siyasi nüfuzunun ona verdiyi imkanlar çərçivəsində, XX əsrin 30-50-ci illərində əsas-sız cəza tədbirlərinin (repressiyaların) günahsız qurbanlarının bəraət almasında, onların təmiz adlarının bərpa edilməsi sahəsində müstəsna xidmətlər göstərmişdi. Bu iş sonrakı zamanlarda da davam etdirilmişdi. «Heydər Əliyevin 15 mart 1996-cı il tarixdə «Siyasi repressiya qurbanlarına bəraət verilməsi haqqında» fərmanına müvafiq olaraq görülmüş tədbirlər nəticəsində yalnız Azərbaycan Respublikasından repressiyaya məruz qalmış 79852 nəfərin 25524 nəfəri təmizə çıxarılmış və onlara bəraət verilmişdi» (28, s. 97).

Ən başlıcası isə Heydər Əliyev respublikanın onlarla tanınmış ziyalisını, elm və mədəniyyət xadimlərini hələ sovet rejiminin çox ciddi siyasi buxovlarının möv-

cadluğu şəraitində siyasi təqiblərdən xilas etmiş, hətta dövlət mükafatları və fəxri adlar verdirməklə onları bir növ toxunulmaz etmişdi. Məsələn, XX əsrin 70-ci illərində erməni «alimləri» tərəfindən «millətçi», «şovnist» adlandırılan və Moskvanın cəzalandırmaq istədiyi Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, akademik Ziya Bünyadovun «Azərbaycan Atabəylər dövləti» kitabına bir müddət sonra dövlət mükafatı verməklə Heydər Əliyev onu bütün hücumlardan qorudu, eyni zamanda bu məsələdə öz prinsipial mövqeyini qətiyyətlə ortaya qoydu» (21, s. 151).

Yalnız Heydər Əliyev kimi bir dövlətçi və siyasətçi bu əsərə belə yüksək qiymət verə bilirdi: «Bu əsərə qədər Atabəylər dövləti və Azərbaycanın XII əsrdəki dövlətçilik tarixi məlum deyildi» (13, s.248).

Bundan bir qədər əvvəl isə DTK-nın qara siyasətində olan tarixçi alim Heydər Əliyevin birbaşa tövsiyəsi ilə akademik seçilmiş və Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutuna direktor təyin edilmişdi. Həmin illərdə Azərbaycanın onlarla digər çox görkəmli elm və mədəniyyət xadimləri də Heydər Əliyevin müdrik tədbirləri və incə siyasi gedişləri sayəsində repressiv təqiblərdən qorunmuşdular.

Heydər Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasının programını tərtib edərkən də, kütlələrə münasibətdə qayğıkeşlik və humanizmi hakimiyyətin başlıca fəaliyyət prinsipi kimi nəzərdən keçirilirdi: «Yaxşı hökumət o hökumətdir ki, o nəinki insanları xoşbəxt etmək istəyir, həm də buna hansı yolla nail olmağı bilir və bunu həyata keçirməyə qadirdir» (27, s. 25).

Sadə bir ailədən çıxan, xalqın ehtiyac və güzəranına dərinlən bələd olan bir insan, bir xalq rəhbəri

kimi Heydər Əliyev öz xalqına, ölkəsinə xidmət etməyi, insanların qayğısına qalması özünə şərafət işi bilməklə bərabər həm də alın yazısı hesab edirdi: «Böyük Allah mənə çox maraqlı tale veribdir. Mənim həyatım həmişə Azərbaycan xalqına xidmət etməkdən ibarət olubdur». (12, s.385). Bu qayğıkeş insan ən çətin iqtisadi şərtlər daxilində belə, həmişə cəmiyyətin imkansız təbəqələrinin vəziyyətini yaxşılaşdırmağa çalışırdı. O, digər qabaqcıl dövlətlərin təcrübəsinə əsaslanaraq belə hesab edirdi ki, Azərbaycan dövləti də vergi, sosial və məqsədli yardım mexanizmlərindən istifadə etməklə cəmiyyətin ən imkansız təbəqələri üçün minimum həyat şəraiti yaratmalıdır. Bu cəmiyyətdə siyasi sabitlik yara-dar, humanizm prinsipinin bərqərar olmasına yol açar.

Xarakterinə görə humanist bir insan olan Heydər Əliyev müharibələri lüzumsuz bilirdi. Bütün müharibələrin və münaqişələrin sonda sülhlə bitdiyini dəfələrlə vurğulayan Heydər Əliyev Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin də Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və beynəlxalq hüququn prinsipləri əsasında sülh yolu ilə həllini təklif edirdi: «Biz sülh mövqeyində dururuq. Ona görə yox ki, bu təcavüzlər bizi qorxudur, yox. Ona görə ki, biz qan tökülməsinin tərəfdarı deyilik» (12, s.338). Göründüyü kimi, bu, Azərbaycan dövlətinin və silahlı qüvvələrinin zəifliyi, itirilmiş torpaqların düşmən əlində qalması ilə barışmaq fikrinin ifadəsi deyildi. Əksinə, Azərbaycan ordusunun 1993-cü ilin qışında Horadiz və Füzuli istiqamətlərindəki uğurlu əks-hücumu göstərirdi ki, müharibəni davam etdirmək də olar. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı 1994-cü ilin mayında atəşkəs müqaviləsinin bağlanması və ona

dönmədən riayət edilməsi özünün digər müsbət tərəfləri ilə yanaşı, minlərlə həmvətənimizin həyatını xilas etdi. Bu, Azərbaycan xalqının genefondunu qorumaq, əlavə insan itkilərinə yol verməmək, qan tökülməsini dayandırmaq kimi nəcib məqsədlərə hədəflənmiş humanist bir siyasət idi. Ulu şair Hüseyn Cavidin «Kəssə hər kim tökülən qan izini, qurtaran dahi odur yer üzünü» kimi məşhur kəlamı sanki gələcəkdə Heydər Əliyevi nəzərdə tutularaq yazılmışdı.

Heydər Əliyevin dövlətçilik təlmində dil, milli dövlətçiliyin mühüm əlamətlərindən biri sayılır, dövlətin bayraq, gerb, himn kimi atributları ilə bir sırada dayanırdı. Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin və ədəbiyyatının böyük bilicisi, pərəstişkarı və hamisi kimi bu məsələlərə həmişə ciddi diqqət yetirirdi. Məlum olduğu kimi, Heydər Əliyevin Azərbaycanda birinci dəfə rəhbərliyə gəlməsindən xeyli əvvəl, respublikanın 1937-ci il Konstitusiyasının 151-ci maddəsinə 1956-cı il 21 avqust tarixdə edilmiş əlavədə birmənalı olaraq belə yazılmışdı: «Azərbaycan SSR-in dövlət dili Azərbaycan dilidir» (22, s.269). Lakin buna baxmayaraq realqda ən kiçik yığıncaqlardan başlamış mühüm dövlət tədbirlərinə qədər hər yerdə və hər kəsdən rus dilində danışmaq gözlənilirdi və Konstitusiyaya dil haqqında əlavə edilmiş həmin müddəa yalnız formal xarakter daşıyırdı. Digər müttəfiq respublikalarda olduğu kimi, Azərbaycanda da rus dili həm hüquqi, həm də faktiki olaraq dövlət dili statusunda idi və fəal ruslaşdırma siyasəti yeridilirdi. Həm rus, həm azərbaycan dilini olduqca mükəmməl bilən müdrik siyasətçi, 70-ci illərin siyasi reallığının maneələrinə baxmayaraq, bir çoxlarının təəccübünə rəğmən, əksər yığıncaq və toplantılar-

da ana dilində danışdı. Təcrübəli dövlətçinin fikrincə, «Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir» (14, s. 98).

Məhz Heydər Əliyevin çox böyük səyləri nəticəsində, sovet rəhbərliyinin bütün təzyiqləri və maneələri aradan qaldırıldı, Azərbaycan SSR-in 1978-ci il Konstitusiyasında Azərbaycan dili də respublikamızda dövlət dili olaraq təsbit olundu. Bu, o zaman üçün böyük cəsarət və fədakarlıq nümunəsi olub, görkəmli dövlət xadiminin öz xalqı qarşısında əvəzsiz tarixi xidməti idi.

BÖYÜK METSENAT

Heydər Əliyev siyasi-hüquqi fikrinin digər mühüm məqamlarından birini də maarifçilik, elm və təhsilə himayəçilik təşkil edir. Təhsilin və maarifin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi üçün külli miqdarda vəsaitlərin ayrılması, istedadlı gənclərin seçilib əvvəllər İttifaqın, sonralar, müstəqillik illərində isə xarici dövlətlərin ən məşhur universitetlərinə göndərilməsi, görkəmli elm, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinə hər cür himayədarlıq edilməsi, tələbələrin və gənclərin forumlarının təşkil edilməsi uzağa hesablanmış həmin maarifçilik strategiyasına xidmət edirdi.

Bunların sayəsində çoxəsrlik elm və mədəniyyət tarixinə malik Azərbaycanda məktəb və maarifin ən yüksək inkişaf sürəti məhz ötən əsrin 70-80-ci illərində oldu. Heydər Əliyevin Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə ölkədə 849 ümumtəhsil məktəbi tikildi, onların maddi-texniki bazası və kadr potensialı gücləndirildi, ali təhsilin kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri artırıldı. Əlbəttə, müstəqillik dövrünün gətirdiyi üstün imkanlar şəraitində diqqətləyiqlik inkişaf sürəti ilə müqayisədə bu rəqəmlər kiçik görünə bilər. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, həmin illərdə Azərbaycan İttifaq dövlətinin tərkibində idi və bütün bu işlərə rəsmi Moskvanın razılığı alınmalı idi. Mütəmadi olaraq bu cür razılıqların alınması üçün isə böyük siyasi nüfuz, səy və ən başlıcası isə maarif fədaisi olmaq lazım gəlirdi. Heydər Əliyev özü çalışırdı və öz köməkçilərindən də tələb edirdi: «Cəmiyyət haradan olur-olsun, nədən

olur-olsun, kəsib təhsilə xərcləməli, gənc nəslin təhsilinə, müəllimə kömək etməlidir» (12, s.122).

Təcrübəli və uzaqgörən dövlətçi, milli kadrların hazırlanmasını gələcək dövlət müstəqilliyin mühüm şərti bilir, təhsilə inkişafın prioritet istiqaməti kimi baxırdı. O, Azərbaycanda elmin və təhsilin tərəqqisinə ciddi fikir verməklə yanaşı, azərbaycanlı gənclərin İttifaqın və xarici ölkələrin nüfuzlu ali məktəblərinə göndərilməsi işinə hədsiz səy göstərirdi. Məsələn, təkcə «1979-cu ildə ölkənin digər şəhərlərində 2800 nəfər azərbaycanlı oğlan və qız 244 ixtisas üzrə təhsil alırdı» (21, s. 134). Yəni də həmin ildə «122 nəfər azərbaycanlı tələbə Almaniya Demokratik Respublikası, Polşa, Çexoslovakiya, Macarıstan və Yuqoslaviyada təhsil almağa göndərilmişdi» (21, s.131).

Bütövlükdə isə Heydər Əliyevin təşəbbüsü, təşkilatçılığı və gündəlik qayğısı sayəsində XX əsrin 70-80-ci illərində SSRİ-nin 50-dən çox şəhərində 135 mülki, 105 ali hərbi məktəbində respublika üçün 17 mindən çox ixtisaslı kadr hazırlanmışdı (3, s.212). Əlbəttə, bütün bunların arxasında gələcək dövlət müstəqilliyinin çox da uzaqda olmadığını duyan və həmin müstəqillik üçün milli kadrların nə dərəcədə böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini düşünən böyük dövlət xadiminin gərgin səyləri və əməyi dururdu. Görülən bu işlər isə istiqlalın möhkəm intellektual təməllərinin yaradılması istiqamətində Heydər Əliyevin hələ sovet hakimiyyəti illərində göstərdiyi tarixi xidmətləri idi.

Heydər Əliyevin dövlətçilik və hüquq təlimində milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması, inkişaf etdirilməsi, onların səfərbəredici gücündən istifadə edilməsi mühüm yerlərdən birini tuturdu. Uzaqgörən siya-

sətçi haqlı olaraq belə hesab edirdi ki, xalqın, xüsusilə də gənc nəslin milli-mənəvi dəyərlər ruhunda tərbiyə edilməsi, dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi, vətənpərvərlik ruhunun gücləndirilməsi azərbaycançılıq ideologiyasının qəlblərə hakim olması deməkdir. Dahi rəhbər bu münasibətlə deyirdi ki, gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz. «Heydər Əliyevə görə, ...milli-mənəvi dəyərləri olmayan millət həqiqi millət, həqiqi xalq ola bilməz» (5, s. 111).

Məhz bu milli-mənəvi dəyərləri milli ideologiyanın əhəmiyyətli tərkib hissəsinə çevirmək üçün Heydər Əliyev respublikaya rəhbərliyinin ilk mərhələsində olduğu kimi, müstəqil Azərbaycan dövlətinə başçılıq etdiyi dövrdə də mühüm işlər görmüşdü. Dövlət başçısı tərəfindən «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında, «Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında», tarixi şəxsiyyətlərin, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin yubileylərinin dövlət səviyyəsində keçirilməsi və bu qəbildən olan çoxsaylı tədbirlər haqqında fərmanların və sərəncamların verilməsi, həmin tədbirlərdə şəxsən iştirak etməsi bu işlərin yalnız bir hissəsi idi.

Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə konstitusiya və qanunvericiliyə müvafiq olaraq xalqın dini inancları ilə bağlı hüquqları özünə qaytarıldı. Birinci Azərbaycanlı olan Heydər Əliyev böyük İslam dininə dərin hörmət və etiram bəsləyir, ona yüksək dəyər verirdi: «Xalqımı-

zın mənəviyyatına, elminə, qüdrətinə, zəkasına İslam dininin böyük təsiri olmuşdur. Milli ənənələrimiz, mədəniyyətimiz bir çox hallarda İslam dini vasitəsilə nəsil-dən-nəsilə keçib, indi böyük Milli sərvətimiz kimi bugünkü nəsillərə çatmışdır» (12, s. 160).

Başqa bir nitqində o, dövlət müstəqilliyinin dini azalığa yol açdığını göstərirdi: «Biz müstəqillik əldə edəndən sonra İslam dinimizi özümüzlə qaytardıq. Yəni bu din insanların qəlbində həmişə yaşayırdı, ancaq rəsmi deyildi. Bu rəsmi qayıtdı, bərpa olundu» (13, s. 163).

Heydər Əliyev hesab edirdi ki, böyük İslam dini Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin mühüm tərkib hissəsidir və tərbiyə vasitəsidir: «İslam dini müqəddəs dinimizdir. Qurani-Kərim müqəddəs kitabımızdır. İslam dininin, Quranın Azərbaycan xalqına bəxş etdiyi mənəvi dəyərlər bizim üçün əzizdir və xalqımızın, gənclərimizin bu gün də, gələcəkdə də tərbiyəsi üçün çox əhəmiyyətlidir» (12, s. 163).

Onun rəhbərliyi altında ölkədə dini tolerantlığa tam riayət edilməsi zəminində islami dəyərlərə önəm verilməsi, bütün dinlərdən olan müqəddəs ziyarətgahların tikintisi, bərpası və normal fəaliyyəti üçün mühüm qərarlar qəbul edildi. Dini bayramların keçirilməsi, müxtəlif dini icmalara, bütövlükdə din xadimlərinə, ruhanilərə ehtiramla yanaşılması sahəsində əsaslı işlər görüldü.

Heydər Əliyevin bu sahədəki işləri elə bir etalon oldu ki, bu gün də vətən, millət qarşısında hər kəsin xidmətləri elm, təhsil, maarif sahəsində gördüyü təmənnasız işlərlə ölçülür. Vəfatından sonra ümummilli liderin bu sahədəki arzuları onun adına yaradılmış Heydər Əliyev Fondu tərəfindən uğurla yerinə yetirilir.

Heydər Əliyevin siyasət və idarəçilik sahəsindəki dahiyənə fikirləri ilə yanaşı, dövlət və hüquq haqqındakı təlimi də bu günümüzdə və gələcəyə ünvanlanmış fəaliyyət proqramı, hüquqi və demokratik dövlət quruculuğuna yönəldilmiş ideya sərvətimizdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu fikri lakonik şəkildə belə ifadə etmişdir: «Heydər Əliyevin ideyaları yaşayır, onun siyasəti yaşayır, onun fəlsəfəsi, ideologiyası yaşayır və onun qurduğu, yaratdığı müasir Azərbaycan yaşayır və onun yolu ilə inkişaf edir» (24, s.11).

Çağdaş dünyanın ən böyük mütəfəkkirlərindən və dövlət xadimlərindən biri olan Heydər Əliyevin dövlət və hüquq təlimi öz siyasi varislərinin nəzəri baxışlarında və ölkəmizdə uğurla genişlənən demokratik, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun gündəlik təcrübəsində tətbiq olunur, yaşayır və inkişaf edir.

NƏTİCƏ

Bütün zamanlar üçün ümummilli lider zirvəsinə qalxmış şəxsiyyətlər yalnız bir xalqın yox, bütün bəşəriyyətin sərvətidirlər. Corc Vaşinqton, Mustafa Kamal Atatürk kimi, adı zamanəmizin dövlətçilik və siyasət tarixinə əbədi yazılan, bu sahədə nadir fitri istedad, fenomenal idarəçilik və rəhbərlik qabiliyyətinə malik olan dövlət adamlarından, siyasi liderlərdən biri, bütün bəşəriyyət qarşısında xidmətləri olan Heydər Əliyev də belə bir şəxsiyyətdir.

Dünənki tarix və bugünkü tarixi reallıq təkzib edilməz şəkildə göstərir ki, hər bir ali dövlət vəzifəsi tutan şəxs, ali şəxsiyyət ola bilmir, yalnız hakimiyyət təmsilçisi olmaqdan o yana gedə bilmir. Bu halda hakimiyyət onun xalqı üçün nemət olmur, özünü üçün müəyyən imtiyazlar gətirən peşə və məşğuliyyət olur. Kitabın əvvəlində böyük fransız mütəfəkkiri Pol Anri Holbaxdan gətirdiyimiz iqtibas – «Hakimiyyət yalnız o vaxt böyük nemət olur ki, onu öldürən adama təbiət tərbiyə və alicənablıq, qüvvətli ruh, geniş ürək, dərin ağıl, böyük təcrübə vermişdir» – yenidən haqlı olaraq yada düşür.

Keçən əsrin əvvəllərində məşhur rus yazıçısı Maksim Qorkinin bir hekayəsinin qəhrəmanı olan Danko öz qəbiləsini zülmədən və zülmətdən xilas etmək üçün köksünü yararaq ürəyini çıxarıb başının üstünə qaldırır. Öz xalqı üçün alovlanan ürək, zülmətdə qalan, ruhdan düşən insanlara yol göstərir, onları xilas edir, işıqlığa və azadlığa çıxarır. Həmin əsrin sonlarında Azərbaycan xalqının qəhrəman oğlu Heydər Əliyev «özünün qalan ömrünü xalqına bağışladığını» deyir, zəkasının işığı, qəlbinin odu ilə azadlığa yol açır. Burada bəlkə də tarixi reallıq bir qədər əfsanələşir, əfsanəyə

yaxınlaşır. Lakin Heydər Əliyev tarixi olduğu qədər də əfsanəvi bir missiyanı yerinə yetirmədimi? Mübarizələr və böhranlar məngənəsində çırpınan bir ölkəni qısa bir zaman kəsiyində çiçəklənən və gündən-günə tərəqqi edən bir məmləkətə çevirmədimi?

XX əsr Azərbaycan xalqının tarixi taleyində çox mühüm məqamlardan biridir. Yüzlük bir zaman kəsiyində Azərbaycan xalqı dəfələrlə öz tarixinin dramatik anlarını yaşamış, iki dəfə imperiya boyuduruğuna qatılmış, iki dəfə öz müstəqilliyini yaşamışdı, ikinci dəfə olaraq öz müstəqilliyini itirmək, müstəqil bir dövlət kimi qalmaq və ya parçalanıb dünya xəritəsindən silinmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Bu göstərilən əsrin əvvəllərində də, sonunda da eyni senari əsasında baş vermişdir. İmperiya qüvvələri, onların əlaltıları olan erməni qəsbkarları və bəzi yerli xəyanətkarların iş birliyi nəticəsində hər iki dəfə də Azərbaycan özünün çətin günlərini yaşamalı olmuşdu. XX əsrin sonlarında tarix təkrar olanda onun xilaskarı dünyaşöhrətli siyasətçi, görkəmli dövlət rəhbəri, öz xalqının yorulmaz xidmətçisi olan Heydər Əliyev oldu.

1993-cü ilin yayında öz tarixinin ən faciəli günlərini yaşayan Azərbaycan xalqı hamılıqla özünün yeganə nicasına üz tutdu. Cəbhədə məğlubiyyətlə üzləşən, daxildə vətəndaş müharibəsi və parçalanmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalan, düşmən qüvvələr tərəfindən təklənən xalq öz nicasını Heydər Əliyevdə gördü. Müdrik el ağsaqqalının böyük siyasətə, dövlət sükani arxasına ikinci qayıdışı beləcə başlandı.

Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı, qətiyyətli və böyük siyasəti nəticəsində respublikada ictimai-siyasi sabitlik bərqərar oldu, qanunsuz silahlı dəs-

tələr tərkisiləh edildi, atəşkəsə nail olundu. Hüquqi, dünyəvi və demokratik dövlət quruculuğu prosesinə başlandı. İqtisadi islahatlar uğurla həyata keçirildi və uğurlu neft strategiyası işlənilib hazırlandı. Azərbaycan xalqı kommunist ideologiyasından ayrılıb milli-mənəvi dəyərlərə söykənən müstəqil dövlətçilik prinsiplərinə, totalitar dövlətdən demokratik dəyərlərə malik yeni quruluşa qədəm qoymağa, birpartiyalı sistemdən çoxpartiyalı sistemə keçməyə başladı. Azərbaycan xalqının taleyi ilə pərdəarxası oyunlara, siyasi anarxiya və eksperimentlərə son qoyuldu, ölkədə bütün qanunsuz silahlı dəstələr ləğv olundu. Azərbaycan dövlətçiliyinin mövcudluğuna böyük təhlükə olan 1994-cü il oktyabr və 1995-ci il mart dövlət çevrilişi cəhdlərinin qarşısı Heydər Əliyevin qətiyyəti sayəsində alındı, dövlət müstəqilliyi qorunub saxlandı. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası qəbul olundu.

Tarix üçün olduqca qısa bir zaman kəsiyi, bəlkə də bir an olan bu müddətdə xalqımızın əldə etdiklərinin nəzəri əsasını öz ümumilli liderinin dövlətçilik və hüquq təlimi təşkil edirdi. Bu təlim əsrlər boyu Azərbaycan xalqının arzu və istəklərini ifadə edən görkəmli müfəkkirlərin irəli sürdükleri ideya-siyasi fikrin yığcam və reallığa söykənən ifadəsi, gələcəyə ünvanlanmış yeni inkişaf səviyyəsi idi.

Milli istiqlal, dövlət müstəqilliyi Heydər Əliyev təliminin onurğa sütunudur. Vaxtilə böyük Məmməd Əminin «bir az dadızdırdığı» milli istiqlalı dahi Heydər Əliyev xalqına geninə-boluna, əbədlilik bəxş etdi.

Milli ruhu qorumağın, inkişaf etdirməyin və yeni nəsillərə çatdırmağın ən yaxşı forması məhz milli dövlətçilikdir. Milli dövlət ancaq ərazinin, maddi sərvətlərin de-

yil, həm də milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına xidmət edir. Milli dövlətçilik ideyalarının həyata keçirilməsi və bu proseslərin dönməzliyinin təmin edilməsi xalq qarşısında Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biridir.

Heydər Əliyev azərbaycançılıq təliminin yaratdı və həyata keçirdi. Sovet imperiyasının tərkibində olan zaman azərbaycançılığın ancaq bəzi məqamları, həm də ancaq kiçik ictimai miqyasda: ailələrdə, ayrı-ayrı insanların mənəvi aləmində yaşaya bilirdi. Müstəqil milli dövlətin sayəsində isə bu ayrı-ayrı məqamlar bütün ölkə miqyasında, ictimai-siyasi proseslərlə vəhdətdə, dövlət siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi ortaya çıxdı. Təsədüfi deyildir ki, Heydər Əliyev azərbaycançılığı və müstəqil dövlətçiliyi milli ideologiyanın iki ən əsas tərəfləri kimi, müəyyən mənada bir medalın iki üzünü kimi qiymətləndirirdi. Ona görə də, Heydər Əliyev bütövlükdə dövlətçilikdən, Azərbaycanda müstəqil dövlət quruculuğundan bəhs edərkən azərbaycançılıq təlimini ön plana çəkirdi.

Ümummillilərin lideri Heydər Əliyev 2001-ci ilin noyabrın 9-da Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında dövlətin siyasətini səciyyələndirərkən onun ən üstün hissəsini belə vurğulamışdır: «Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsəbiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq».

Heydər Əliyevə görə, müstəqillik və azadlıq hər bir xalqın istəyidir. Müstəqillik həyatını yaşamaqda olan xalqlar şübhəsiz ki, onun əldən verilməsini heç zaman istəməzlər. Bu mənada müstəqillik uzun müddət ərzində başqalarının təsiri və nüfuzu altında olan xalqların şirin arzusu olmuşdur. Müstəqillik arzusu həm də o zaman daha

güclü olur ki, xalq özünün keçmiş tarixində müstəqil həyatını yaşamış olsun, onun özünəməxsus böyük bir nüfuz dairəsi olsun. Müstəqillik və azadlıq ideyaları və onun reallığa qovuşması hər bir xalqın milli və mənəvi sərvətidir. Ona görə də müstəqilliyə can atan bir xalq onun mənəvi payı kimi bu sərvətin sahibi olmaqda tam haqlıdır. Azərbaycan xalqının ümummilliləşmə və əbədi lideri Heydər Əliyev göstərirdi ki, «Müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindirsə onun saxlanması, daimi, əbədi olması bundan da çətinləşir». Müstəqillik cəmiyyətdə sosial-iqtisadi inkişafın, milli mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması üçün, dünya iqtisadiyyatına, elm və mədəniyyətə inteqrasiyanın baş verməsinin bazası, təməli, bünövrəsidir. Cəmiyyətdə müstəqilliyin təməlinin yaranmasının tarixi təcrübəsi respublikamızda ümummilliləşmə lideri Heydər Əliyevin fəaliyyəti təmsalında bütün parlaqlığı ilə təcəssüm olunmaqdadır.

Heydər Əliyev milli mədəniyyəti, milli mənəviyyəti xalqın malı etmək üçün tarixlər boyu yaranmış milli mədəniyyət nümunələri arasında ənənəçilik və varislilik olduğunu sübuta yetirirdi və dönə-dönə, yorulmadan bu məsələnin üstünə qayıdırdı.

Böyük öndər Azərbaycanın qədim və arasıkəsilməz mədəniyyətə malik olduğunu bütün dünyaya bəyan edirdi. Bununla da sübuta yetirməyə çalışırdı ki, Azərbaycanın qədim və zəngin mədəniyyəti vardır. Heydər Əliyev Azərbaycanı dünyaya böyük milli və mədəni sərvəti olan bir ölkə kimi tanıتماğa çalışırdı və buna nail olurdu.

Bütün mənəvi həyatını öz xalqına bəxş etmiş Heydər Əliyevin siyasi və dövlət xadimi kimi zəngin fəaliyyəti Azərbaycan xalqının tarixində dərin iz buraxaraq, əsl dövlət idarəçiliyi məktəbinə çevrilmişdir. Azərbaycan xalqı

nın hələ neçə-neçə nəslə bu böyük məktəbdən, Heydər Əliyevin zəngin siyasi irsində ölkəmizin inkişafı, xalqımızın rifahı nəminə faydalanacaqdır.

Heydər Əliyev dövlətçiliyi, siyasi idarəçiliyi elə bir etalon oldu ki, hakimiyyətin bütün vəsilələrində rəhbərliyin səviyyəsi, prinsipləri, hakimiyyət təmsilçilərinin hər yeni nəslinin iş qabiliyyəti, həmin etalonla ölçülməyə başladı. Bu ölçülərlə ölçülmək isə olduqca çətin və tez-tez bu siyasət dahisinin həmin zəngin nəzəri irsinə müraciəti zəruri edir.

On illər, yüz illər gəlib keçəcək. Bu güclü, xarizmatik şəxsiyyət, fenomenal siyasətçi, dövlət xadimi və nadir şəxsiyyət haqqında hələ tarixçilər, siyasətçilər alimlər çox yazacaqlar. Lakin heç şübhəsiz ki, bütün bu yazılanların sonu mütləq mahiyyətə belə bir fikirlə tamamlanacaq: Azərbaycanın mübarizələr və qələbələrə dolu olan müasir tarixi dahi insan, ulu öndər Heydər Əliyevlə başlanır və onunla bağlıdır.

HEYDƏR ƏLİYEVİN MÜDRİK FİKİRLƏRİ

Azərbaycan xalqının çoxəsrlilik dövlətçilik tarixi vardır.

Azərbaycan müstəqil dövlət kimi öz vətəndaşlarının hüquqlarını qorumağı əsas vəzifələrindən biri hesab etməlidir.

Azərbaycan daim müstəqil olacaqdır. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi, milli azadlığı sarsılmazdır, dönməzdir ...Azərbaycan demokratiya, azadlıq yolu ilə gedəcəkdir. Azərbaycanın tutduğu yol – demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq yolu bizim yolumuzdur. Biz bu yoldan heç vaxt dönməyəcəyik. Bu yolla sona qədər gedib Azərbaycanı dünya birliyində layiqli bir səviyyəyə gətirib çıxaracağıq.

Müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətin idisə, onun saxlanması, daimi, yəni əbədi olması bundan da çətinidir.

Hamımızın bir ideologiyası var: Azərbaycanın müstəqilliyi və müstəqilliyin əbədiyyəti.

Əsrlər boyu babalarımız, Azərbaycanın mütəfəkkir insanları milli azadlıq, müstəqillik arzusu ilə yaşamışlar, vuruşmuşlar, amma buna nail ola bilməmişlər.

Biz buna nail olmuşuq. Bilin ki, indi bunu əlimizdə saxlamaq, qorumaq hər bir insan üçün canından da artıqdır.

Hamımız bilməliyik ki, demokratik, hüquqi dövlət, cəmiyyət eyni zamanda intizam, hörmət və ehtiram, dövlətin qanunlarına lazımınca əməl olunmasını tələb edir.

Demokratiya hərc-mərjlik deyildir, özbaşınalıq deyildir, xaos deyildir. Demokratiya yüksək mədəniyyət, yüksək nizam-intizam, vətəndaş həmrəyliyi, vətəndaşların bir-birinə hörməti, dövlətin vətəndaşlara hörməti, sayğısı və qayğısıdır.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi dövlət fəaliyyətinin təməl prinsiplərindən biridir.

Azərbaycan xalqı öz müstəqilliyini, milli azadlığını qoruyub saxlamalıdır. Bunun üçün də Azərbaycanın güclü ordusu olmalıdır. Bu həm işğal olunmuş torpaqlarımızı düşməndən təmizləmək, həm də gələcəkdə müstəqil Azərbaycanın etibarlı müdafiəsini təmin etmək üçün gərəkdir.

Ordunun qüdrəti təkcə silahında deyil, onun gücündə deyil. Ordunun əsas qüdrəti hər bir əsgərin xalqına, torpağına, vətəninə sdaqətindədir.

Yeni Konstitusiyaya Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlətin qurulması, demokratik vətəndaş cəmiyyətinin yaranması üçün bütün əsasları yaradıb, bütün təminatları veribdir.

Konstitusiyamız ümumbəşəri dəyərlərə və mütərəqqi milli ənənələrə söykənərək, bu günün reallıqlarını, dövlətin, cəmiyyətin inkişaf perspektivlərini əks etdirir.

Biz hamımız nizam-intizama tabe olmalıyıq, biz hamımız qanuna tabe olmalıyıq, biz hamımız qanuna riayət etməliyik, qanunun aliliyini təmin etməliyik.

Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini, mədəniyyətini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir.

Məktəbin, müəllimlərin ən əsas vəzifəsi bizim cəmiyyətimizə, xalqımıza, ölkəmizə dəyərli vətəndaşlar hazırlamaqdır.

Cəmiyyət haradan olur-olsun, nədən olur-olsun, kəsib təhsilə xərcləməli, gənc nəslin təhsilinə, müəllimə kömək etməlidir.

Bizim mənəvi, islami dəyərlərimiz, nəsillərdən-nəsillərə keçib, yaşayıb, gəlib bizim günlərə çatıb. Bunlar bu gün də xalqımızın, millətimizin ən böyük mənəvi sərvətidir.

Bizim vətəndaşlıq borcumuz, milli-mənəvi dəyərlərimizə, doğma torpağımıza, doğma ana dilimizə, böyük və zəngin tariximizə, millətimizə sadıq olmaqdan ibarətdir.

Azərbaycan xalqını əsrlər boyu yaşadan, onu böyük bəlalardan, fəlakətlərdən qurtaran Azərbaycanın əsrlər boyu yaratdığı mənəvi dəyərlər olmuşdur.

Xalqımızın mənəviyyatına, elminə, qüdrətinə, zəkasına İslam dininin böyük təsiri olmuşdur. Milli ənənələrimiz, mədəniyyətimiz bir çox hallarda İslam dini vasitəsilə nəsil-dən-nəsilə keçib, indii böyük milli sərvətimiz kimi bugünkü nəsillərə çatmışdır.

İslam dini müqəddəs dinimizdir. Qurani-Kərim müqəddəs kitabımızdır. İslam dininin, Quranın Azərbaycan xalqına bəxş etdiyi mənəvi dəyərlər bizim üçün əzizdir və xalqımızın, gənclərimizin bu gün də, gələcəkdə də tərbiyəsi üçün çox əhəmiyyətlidir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikası dünyada yaşayan bütün azərbaycanlılar üçün doğma Vətəndir.

Biz sülh mövqeyində dururuq. Ona görə yox ki, bu təcavüzlər, bu hücumlar bizi qorxudur, yox. Ona görə ki, biz qan tökülməsinin tərəfdarı deyilik.

Varislik həmişə, eyni zamanda böyük məsuliyyət demək olubdur. Hər bir varis varislik prinsipini əsas tutaraq, o dövrün, o hadisənin varisi olaraq o hadisəni, o dövrü, o quruluşu daha da yüksəklərə qaldırmalıdır.

Müstəqillik əldə edən hər bir ölkə, milli azadlığını əldə edən xalq öz xoşbəxtliyinə gəlib çatır. Ancaq müstəqilliyi əldə etmək böyük nailiyyət olduğu kimi, onu yaşatmaq və əbədi etmək ondan da böyük nailiyyətdir, ondan da çətin bir işdir.

Dövlətçilik bu gün və gələcəkdə bizim hər bir vətəndaşımızın, cəmiyyətin, dövlətin əsas vəzifəsidir. Dövlətçilik Azərbaycanın müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaqdır, Azərbaycanın müstəqilliyini möhkəmləndirməkdir. Dövlətçilik hər bir vətəndaşın qəlbində olmalıdır.

Azərbaycan dövlətinin milli ideologiyasının özəyini, əsasını təşkil edən azərbaycançılıqdır. Dövlətçilik,

milli-mənəvi dəyərlər, ümumbəşəri dəyərlər – bunlar hamısı azərbaycançılıq anlayışının tərkib hissələridir.

Hamımız çalışmalıyıq ki, hüquq-mühafizə orqanları, dövlət orqanları içərisində həqiqətən, ictimaiyyət tərəfindən dövlətin qanunlarını həyata keçirən mənəviyyətə sağlam orqanlar kimi tanınsın.

Biz həqiqətən hüquqi dövlət yaradıırıq, demokratik dövlət yaradıırıq və insan hüquqlarının qounmasını ümumxalq işi, ümumdövlət işi etməyə çalışırıq.

Ölüm hökmünün ləğv olunması onu göstərir ki, respublikamız, müstəqil Azərbaycanın dövləti humanist siyasət aparan bir dövlətdir.

Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunacaqdır. Bu, bizim müqəddəs borcumuzdur, əcdadlarımız qarşısında borcumuz, bugünkü nəsil qarşısında borcumuz, gələcək nəsillər qarşısında borcumuzdur.

Biz öz himnimizi, bayrağımızı özümüz qədər sevməliyik. Çünki bu, bizim vətənimizə, millətimizə, dövlətimizə olan sədaqət, sevgi və məhəbbətin rəmzidir.

Hər bir xalq, millət üçün milli azadlıqdan, müstəqillikdən qiymətli heç bir şey yoxdur.

Dövlətin vəzifəsi ölkədə qanunun aliliyini təmin etməkdir, insanların hüquq bərabərliyini təmin etməkdir, insanların azadlığını təmin etməkdir.

Vətəndaşın da vəzifəsi bütün hərəkətləri, bütün fəaliyyəti, işləri qanun çərçivəsində görməkdir.

Demokratiya xaos, hərc-mərlik, özbaşınalıq deyildir. Demokratiya ictimai-siyasi sabitliyin, qanunların aliliyinin hökm sürdüyü şəraitdə yaranıb inkişaf edə bilər.

Müstəqillik dövründə qazandığımız ən mühüm nailiyyətlərdən biri milli ordumuzun yaradılması olmuşdur.

Hər bir zabit əsgərə xidmət göstərməlidir. Əsgərə xidmət müdafiə nazirindən başlamış gizirə, çavuşa qədər hər birimizin borcudur.

Azərbaycan əsgəri gərək hər şeydə türk əsgərinə bənzəməyə çalışsın.

Bizim ordumuz nə qədər güclü olsa, apardığımız danışıqlarda bir o qədər də uğurlar əldə edə bilərik.

İddialar, ultimatumlar, kiminsə özünə xüsusi hüquq istəməsi heç bir cəmiyyətdə ola bilməz. Bizim cəmiyyətdə qəti ola bilməz.

Biz müstəqillik əldə edəndən sonra İslam dinimizi özümüzlə qaytardıq. Yəni bu din insanların qəlbində həmişə yaşayırdı, ancaq rəsmi deyildi. Bu rəsmi qayıtdı, bərpa olundu.

Biz azərbaycanlılar öz tariximizlə, milli-mənəvi dəyərlərimizlə fəxr edirik, öz doğma ana dilimizlə fəxr edirik. Bunlar hamısı bizim milli mənəviyyatımız, milli-mənəvi dəyərlərimizdir. Bunlara görə də biz İslam dininə, İslam mədəniyyətinə mənsub olduğumuzla da fəxr edirik.

İslam dinin mənəvi dəyərləri ən yüksək qiymətə malikdir.

Hansı partiya, hansı siyasi qüvvəyə mənsublucundan asılı olmayaraq, kim Azərbaycanın milli mənafehlərinin keşiyində durubsa, ona xidmət göstərirsə, o insanlar bizim tariximizdə həmişə hörmətlə yada salınmalı və tariximizə daxil olunmalıdırlar.

Əgər Cəlil Məmmədquluzadə kimi şəxsiyyət dünyaya gəlməsəydi, öz fəaliyyətini göstərməsəydi, əgər

«Molla Nəsrəddin» jurnalı yatmış insanları qaranlıqdan çıxartmağa çalışmasaydı, əgər onun «Ölülər» əsəri insanların gözünü real dünyaya açmasaydı, xalqımız bu qədər inkişaf edə bilməzdi... Hesab edirəm ki, onun fəaliyyətinə, yaradıcılığına nə qədər yüksək qiymət versək də, yenə də onun borcundan çıxıb bilmərik.

Məhəmməd Cahan Pəhləvanın, Qızıl Arslanın, Uzun Həsənin, Şah İsmayıl Xətəinin və başqa dövlət xadimlərimizin həyat və fəaliyyəti xalqın Vətən sevgisi və dövlətçilik hissini daha da inkişaf etdirmiş, onu həyatın ən vacib, ən ümdə məqsədinə çevirmişdir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə və onunla bərabər Azərbaycan Respublikasının böyük şəxsiyyətləri XX əsrin əvvəlində və xüsusən 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikasını qurarkən böyük şücaət göstərmişlər, böyük iş görmüşlər. Bu şəksiz, şübhəsizdir.

Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin, onun hökumətinin ömrü çox qısa olmuşdur... Ən böyük nailiyyət, tariximizə yazılmış qızıl səhifə ondan ibarətdir ki, çoxəsrlilik tariximizdə ilk dəfə Azərbaycan xalqı dövlət müstəqilliyini əldə edə bilmişdir, müstəqillik əhval-ruhiyyəsini hiss edə, dərk edə bilmişdir, müstəqil yaşamaq, öz taleyinin sahibi olmaq duyğularını dərk edə bilmişdir.

Tariximizin hər bir səhifəsi – istər lap qədim döv-
rə, orta əsrlərə, istərsə də XIX əsrə, XX əsrə aid olsun –
bizim üçün qiymətlidir.

Azərbaycanın istiqlaliyyətini elan edənlər, Xalq
Cümhuriyyətini qurub-yaradanlar və ona sonuna qədər
sadiq olan insanlar Azərbaycanın ən mötəbər, ən gör-
kəmli insanlarıdır.

Xalq Cümhuriyyətinin rəhbərləri Məmməd
Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli
xan Xoyski, Nəsim bəy Yusifbəyli, onların silahdaşları
və o illərdə müstəqillik uğrunda mübarizə aparan və
hakimiyyət orqanlarında fəaliyyət göstərən insanlar
Azərbaycan xalqı tərəfindən heç vaxt unudulmayacaqlar.
Onlar Azərbaycan xalqının tarixinə böyük və
dəyərli şəxsiyyətlər kimi daxil olmuşlar.

Hüquq-mühavizə orqanlarının əməkdaşları çox
ağır bir peşə sahibidirlər. Bu sahədə işə başlayan hər
bir adam dərk etməlidir ki, bütün başqa sahələrə nisbət-
dən öz üzərinə ağır bir iş götürür. Amma eyni zamanda
bu peşə həm də şərəfli peşədir. Dövlətçiliyin keşiyində
durmaq, insanların hüquqlarını qorumaq, cəmiyyətdə
qanun-qaydanın saxlanmasını təmin etmək və insanla-
rın rahat yaşamasına xidmət etmək – bu çox şərəfli
vəzifədir.

Dünya azərbaycanlılarının birliyi və həmrəyliyi
ideyasının əsasını məhz Azərbaycan dövlətçiliyinə, xal-
qımızın dilinə, dilinə, milli-mənəvi varlığına və ümum-
bəşəri dəyərlərə hörmət, onların daim qorunmasına,
yaşamasına qayğı təşkil edir.

Müstəqil Azərbaycan dövləti dünya azərbaycan-
lılarının həmrəyliyinin güclü faktoru, onların təşkilat-
lanması, beynəlxalq aləmdə nüfuzlu bir qüvvə kimi çı-
xış etməsi üçün etibarlı dayaq nöqtəsidir.

Azərbaycan kimi bir dövlətdə hakim, yəni başçı
olmaq üçün ağıl, zəka, insani keyfiyyətlər, mərdlik, cə-
surluq, böyük təcrübə, dövlətçilik təcrübəsi və bir çox
başqa xüsusiyyətlər lazımdır. Ən əsası isə xalqa sədaqət
lazımdır.

Böyük Allah mənə çox maraqlı tale veribdir.
Mənim həyatım həmişə Azərbaycan xalqına xidmət
etməkdən ibarət olubdur.

Mənim üçün xalqın mənə göstərdiyi etimaddan
və etibardan yüksək mükafat yoxdur.

Mənəvi cəhətdən sağlam olmayan adam böyük
dövlət işi ilə məşğul ola bilməz. Böyük siyasətlə məşğul
olan, xüsusən dövlət başında olan bir adam daim xal-

qın dəstəyini hiss etməli və xalqın rəyi ilə hesablaşmalıdır.

Mən həyatımı insanlara səadət gətirməyə həsr etmişəm. Mən həyatımı xalqın azadlığına həsr etmişəm. Mən həyatımı millətimin, xalqımın rifahının yaxşılaşdırılmasına həsr etmişəm. Həyatımı Azərbaycan torpağında qurub-yaratmağa həsr etmişəm.

Bütün həyatımı təhlil edəndə görürəm ki, hər halda bir başlıca hadisə var, o da budur ki, mən Azərbaycanın müstəqilliyini təmin edə bilmişəm. Onu daxili çəkişmələr alovunda, dağıntılar və qan içində məhv olmağa qoymamışam.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamı. «Azərbaycan» qəzeti, 22 yanvar, 2013-cü il.
2. Azərbaycan qəzeti, 31 iyul, 2002-ci il.
3. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. VII cild. Bakı: Elm, 2008, 608 s.
4. Əlizadə M.İ. Milli müdrikliyin Heydər Əliyev zirvəsi. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, 752 s.
5. Hacıyev İ. Heydər Əliyev siyasəti: tarixdə və günümüzdə. Naxçıvan: Əcəmi: 2013, 296 s.
6. Hacıyev İ., Məmmədov Ş. Naxçıvan və naxçıvanlılar. Bakı: Elm, 2001, 286 s.
7. Heydər Əliyev. Azərbaycanın istiqlal bayramına-Respublika gününə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda nitq. Müstəqilliyimiz əbədidir. 2-ci kitab. Bakı: Azərnəşr, 1997, 604 s.
8. Heydər Əliyev. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin andiçmə mərasimində nitq. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-ci kitab. Bakı: Azərnəşr, 1997, 608 s.
9. Heydər Əliyev. Dünya azərbaycanlılarının birinci qurultayında nitq. Müstəqilliyimiz əbədidir. 36-cı kitab. Bakı: Azərnəşr, 2011, 512 s.
10. Heydər Əliyev dünyanın gözü ilə. Bakı: Təhsil, 2003, 148 s.
11. Heydər Əliyev. Qoy ədalət zəfər çalsın. Naxçıvan: Əcəmi, 2007, 47 s.
12. Heydər Əliyev. Müdrik fikirlər. Birinci kitab. Bakı: Çarşıoğlu, 2008, 399 s.

13. Heydər Əliyev. Müdrik fikirlər. İkinci kitab. Bakı: Çarşıoğlu, 2009, 415 s.
14. Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1997, 136 c.
15. Heydər Əliyev. Respublika Ali Sovetində gənclərin nümayəndələri ilə görüşdə çıxış. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-ci kitab. Bakı: Azərnaşr, 1997, 608 s.
16. Heydər Əliyev. Respublika Hüquqi İslahat Komissiyasının ilk iclasında giriş sözü. Müstəqilliyimiz əbədidir. 5-ci kitab. Bakı: Azərnaşr, 1998, 500 s.
17. Heydər Əliyev. NATO-nun Baş katibi Xavyer Solana ilə görüşdə söhbətindən. Müstəqilliyimiz əbədidir. 11-ci kitab. Bakı: Azərnaşr, 2010, 512 s.
18. Heydər Əliyev. Yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciət. Müstəqilliyimiz əbədidir. 31-ci kitab. Bakı: Azərnaşr, 2010, 512 s.
19. Həbibbəyli İ. Heydər Əliyev dövlətçilik təlimi və müasir dövr. Naxçıvan: Əcəmi, 2013, 272 s.
20. Qayıdış (1990-1993). Bakı: Azərbaycan, 2008, 840 s.
21. Qasımlı M.C. Heydər Əliyev-istiqlalə gedən yol (1969-1987-ci illər). Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, 608 s.
22. Məmmədov Ş.A. Dövlət və hüquqi təlimlər. Naxçıvan: İdeya, 2013, 288 s.
23. Məmmədov Ş.Ş. Heydər Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasının qurucusudur / Heydər Əliyev dövlətçilik təliminin işıqları. NDU-nun «Elmi əsərləri»nin «İctimai elmlər» seriyasının xüsusi buraxılışı. 2013, №1 (50) s. 126-129.

24. Mən ona özüm qədər inanıram. I hissə. Bakı: Çarşıoğlu, 2007, 444 s.
25. Naxçıvan jurnalı, Naxçıvan: 1998, №1.
26. Seyidov M., Rzayev M. Zamanı qabaqlayan dahi. Bakı: Vektor, 2008, 315 s.
27. Yeni Azərbaycan Partiyasının Nizamnaməsi və Proqramı. Bakı: 2006, 48 s.
28. Zahidov B. Heydər Əliyevin hüquq siyasətinin bəzi məqamları haqqında / Ümummilli lider Heydər Əlirza oğlu Əliyevin irsi və milli ideologiyanın formalaşması məsələləri. 2010-cu il mayın 5-də keçirilmiş ümumrespublika elmi-nəzəri konfransının materialları. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 424 s.
29. Графский В. Г. История политических и правовых учений. Москва: Норма, 2009, 736 с.

HEYDƏR ƏLİYEVİN
DÖVLƏTÇİLİK VƏ
HÜQUQ TƏLİMİ

«Elm və Təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Çapa imzalanmış 22.010.2014.
Şərti çap vərəqi 5. Sifariş № 233
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500

**Kitab «Elm və Təhsil» nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində səhifələnib çap olunmuşdur.**

E-mail: nurlan1959@gamil.com

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.